

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra jihoslovanských a balkanistických studií

Bakalářská práce

Citoslovce v česko-bulharském srovnání

Interjections in Czech-Bulgarian Comparison

BcA. Markéta Kraevská

Jihovýchodoevropská studia

Praha 2013

Vedoucí práce: prof. PhDr. Hana Gladkova, CSc

Na tomto místě bych chtěla poděkovat prof. PhDr. Haně Gladkové, CSc. za veškerou pomoc a rady, které mi poskytla nejen při psaní bakalářské práce, ale také po dobu celého studia, během něhož mi byla velkou inspirací.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 18. srpna 2013

.....
Podpis

Abstrakt:

Práce se zabývá komparací českých a bulharských citoslovcí z hlediska jejich postavení, funkce i popisu v obou jazycích. Na základě obsáhlé bibliografie je v teoretické části představen náhled různých jazykovědců na problémy, se kterými se setkáváme při snaze je definovat. Praktická část obsahuje přehled nejčastěji používaných citoslovcí, jejich stručný popis a porovnání. Materiál pro praktickou část je získáný recepcí ze dvou výkladových slovníků – českého *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost* a bulharského *Български тълковен речник* – a vybraných děl komiksové literatury.

Klíčová slova:

čeština, bulharština, citoslovce, onomatopoeia

Abstract:

This bachelor thesis deals with the comparison of Czech and Bulgarian interjections from the point of view of their status, function and characterization in both languages. In the theoretical part, several views of various linguists on the problems that can be encountered while trying to define the interjections are introduced, based on a vast selection of bibliography. The practical part provides a summary of the most frequently used interjections, as well as a brief description and comparison of these interjections. Materials for the practical part have been obtained by reception from two monolingual dictionaries – *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* and *Български тълковен речник* – and selected comic books.

Key words:

Czech language, Bulgarian language, interjections, onomatopoeia

Obsah

Úvod.....	6
I. TEORETICKÁ ČÁST.....	7
1. Vymezení slovních druhů v češtině a bulharštině.....	8
1.1 Klasifikace slov v češtině.....	8
1.2 Klasifikace slov v bulharštině.....	9
2. Obecná charakteristika českých a bulharských citoslovcí.....	11
2.1 Specifika českých citoslovcí.....	12
2.2 Specifika bulharských citoslovcí.....	13
2.2.1 Slovesná citoslovce.....	14
3. Klasifikace českých a bulharských citoslovcí.....	15
3.1 Klasifikace českých citoslovcí.....	15
3.1.1 Shrnutí.....	19
3.2 Klasifikace bulharských citoslovcí.....	19
3.2.1 Funkčně-sémantická klasifikace bulharských citoslovcí.....	19
3.2.2 Klasifikace bulharských citoslovcí podle složení.....	22
3.2.3 Klasifikace bulharských citoslovcí podle původu.....	23
3.2.4 Shrnutí.....	24
3.3 Srovnání českého a bulharského přístupu.....	25
4. Vznik nových citoslovcí.....	27
4.1 Přejímáním z jiných lexikálně-gramatických tříd.....	27
4.2 Přejímáním z jiných jazyků.....	28
4.3 Krácením slovesné osnovy.....	29
5. Sporné otázky.....	31
5.1 Citoslovce a parajazykové prostředky.....	31
5.2 Vymezení citoslovcí vůči částicím.....	35
5.3 Problém primárních a sekundárních citoslovcí.....	37
II. PRAKTICKÁ ČÁST.....	40
1. Citoslovce v komiksu.....	41
1.1 Materiál.....	41
1.1.1 Citoslovce v komiksu Čtyřlístek.....	43
1.1.2 Citoslovce v komiksu Дъга.....	45
1.1.3 Shrnutí.....	47
1.1.4 Citoslovce v komiksu Каčer Donald.....	47
1.1.5 Nejčastější citoslovce v komiksu Мики Маус.....	50
1.2 Shrnutí.....	53
1.3 Konkrétní případ užití citoslovcí v češtině a bulharštině.....	53
2. Citoslovce ve výkladových slovnících.....	57
2.1 Български тълковен речник.....	57
2.2 Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost.....	57
2.3 Problémy slovníkového zpracování.....	57
ZÁVĚR.....	59
POUŽITÁ LITERATURA.....	60

Úvod

Citoslovce jsou považována za velmi starou část lidské řeči a někteří jazykovědci jim dokonce přisuzují velkou roli při vzniku lidské řeči, která byla původně imitací různých zvuků a šumů, jež člověka obklopovaly, nebo spontánní reakcí na vnější podněty. Přesto v dnešní době stojí na samém okraji zájmu jazykovědců a ve většině mluvnic bývají zmiňována pouze okrajově. Možná je to proto, že v publicistických žánrech citoslovce téměř nenajdeme a v krásné literatuře se objevují minimálně. Jedinými oblastmi, kde na ně narazíme ve větší míře, jsou mluvená řeč a literární útvary pro děti. V současné době máme dále možnost se s nimi setkat hlavně v komiksu, médiu, které v posledních letech nabylo nezvyklé popularity a bývá označováno jako tzv. „deváté umění“ po malířství, sochařství, architektuře, hudbě, literatuře, tanci, divadle a filmu. Komiks je zatím mnoha lidmi považován za jakési „podřadné“ nebo triviální umění, ale právě zde se dle mého názoru začíná nejrychleji odrážet nově se vytvářející vrstva jazyka dnešní mládeže, která již odvykla čtení klasických knih. Specifická citoslovce používaná zprvu jen v komiksech se díky jejich masové oblibě šíří i do běžné řeči.

Teoretická část bakalářské práce je věnována klasickému popisu a třídění citoslovcí dle gramatik, část praktická se zabývá excerpovaným materiálem a jeho popisem.

Začátek práce je věnován klasifikaci slov v českém a bulharském jazyce, kde jsou definována různá kritéria pro třídění slovních druhů. Obecná charakteristika citoslovcí čtenáři představuje základní povahu tohoto slovního druhu, přičemž vytyčuje shodné jevy týkající se citoslovcí v obou jazycích. Následně jsou popsány jevy specifické pouze pro daný jazyk. Klasifikace se věnuje popisu citoslovcí ve vybraných českých a bulharských gramatikách a přináší pohledy různých jazykovědců, jež jsou nakonec obecně shrnuty porovnáním českého a bulharského přístupu k dané problematice. Tento oddíl zakončuje kapitola věnující se třem problémům, na jejichž řešení se jazykovědci stále nemohou shodnout.

Praktická část přináší nejdůležitější citoslovce excerpovaná z komiksového materiálu spolu se stručným popisem a porovnáním jejich užití na konkrétních místech. Na závěr je připojena kapitola věnující se pojetí citoslovcí ve výkladových slovnících.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1. Vymezení slovních druhů v češtině a bulharštině

1.1 Klasifikace slov v češtině¹

Slovní zásobu českého jazyka lze třídit různými způsoby, nejzákladnější je však členění na deset slovních druhů podle jejich vlastností a významů – podstatná jména (substantiva), přídavná jména (adjektiva), zájmena (pronomina), číslovky (numeralia), slovesa (verba), příslovce (adverbia), předložky (prepozice), spojky (konjunkce), částice (partikule) a citoslovce (interjekce). Při rozlišování slovních druhů patří k nejčastějším klasifikačním kritériím kritéria **sémantická** (významová), **morfologická** (tvaroslovná) a **syntaktická** (skladební), přičemž k jednoznačnému určení konkrétního slova většinou nestačí použít pouze jedno z nich. Hranice mezi slovními druhy jsou propustné, a tak může v různých kontextech docházet k posunu významových i syntaktických funkcí, a tím i k užití daného slova jako jiného slovního druhu. Některá slova mohou přecházet k jinému slovnímu druhu (např. přídavná jména se stávají podstatnými jmény = substantivizace), jindy se může jednat o slovnědruhovou homonymii (táž slovní podoba patří různým slovním druhům).

Sémantické kritérium nahlíží na slova jako na pojmenování různých jevů reality a dle toho, zda je jejich význam nezávislý nebo závislý na okolních slovech, je dělí na plnovýznamová (podstatná jména, přídavná jména, slovesa, příslovce a citoslovce) a neplnovýznamová (předložky, spojky a částice). Význam plnovýznamových slov můžeme odvodit přímo z pojmů našeho myšlení a tvoří základ slovnědruhové soustavy, jedná se tedy o slovní druhy základní. K nim se přidávají ještě slovní druhy návstavbové (číslovky, zájmena), které zastupují nebo napodobují základní slovní druhy. Neplnovýznamová slova uplatňují svůj význam či funkci až v kontextu dalších slov, jedná se tedy o slovní druhy nesamostatné.

Morfologické kritérium slova dělí na ohebná (flektovaná) a neohebná, přičemž dále třídí pouze slova ohebná. Ta mohou měnit svůj tvar (např. skloňováním, časováním, stupňováním, přechylováním), ale pomocí těchto změn nevznikají slova nová, nýbrž jen jiné podoby slova základového. Patří sem podstatná jména, přídavná jména, zájmena,

1 Čechová, Marie a kol.: Čeština – řeč a jazyk. ISV nakladatelství. Praha, 1996, str. 86-88.
Komárek, Miroslav a kol.: Mluvnice češtiny 2. Akademie, Praha, 1986, str. 14-15.
Cvrček, Václav a kol.: Mluvnice současné češtiny. Karolinum, Praha, 2010, str. 129.

číslovky a slovesa. Slova neohebná mají jen jeden základní tvar a řadí se mezi ně příslovce, předložky, spojky, částice a citoslovce. Samozřejmě se v obou kategoriích vyskytují výjimky, kdy některá ze slov, patřících do skupiny slov ohebných, svou formu nemění (například podstatné jméno *angažmá*) a naopak některá původně neohebná slova mohou svou formu měnit (například citoslovce při přejímání osobních koncovek slovesných při zapojení do větné struktury *heled' – heled'te*).

Syntaktické kritérium zkoumá, jak se jednotlivé skupiny podílejí na výstavbě vět a textu. Plnovýznamové slovní druhy s výjimkou citoslovcí, která většinou plní funkci samostatné větné výpovědi, se na větě podílejí jako větné členy, neplnovýznamová slova jako větné komponenty. Toto kritérium se uplatňuje jako základní k třídění předložek, spojek a částic.

1.2 Klasifikace slov v bulharštině²

Také v bulharštině se slova dělí podle tří hlavních klasifikačních kritérií – sémanticko-gramatického, morfologického a syntaktického.

Sémanticko-gramatická klasifikace – slova se rozlišují podle svého základního významu a společných gramatických vlastností na deset slovních druhů – съществителни имена (podstatná jména), прилагателни имена (přídavná jména), числителни имена (číslovky), местоимения (zájmena), глаголи (slovesa), наречия (příslovce), предлози (předložky), съюзи (spojky), междуметия (citoslovce), частици (částice).

Morfologická klasifikace – podle této klasifikace se slova dělí na ohebná a neohebná. Ohebná slova jsou ta, která mohou měnit svou formu a vyjadřovat tak různé gramatické významy (např. *град* – jednotné číslo, *градове* – množné číslo, *градът* – forma se členem³). Jedná se o podstatná jména, přídavná jména, číslovky, zájmena a slovesa. Neohebná slova jsou ta, která mají pouze jednu formu, přičemž různé fonetické varianty (*бързо* – *бърже*) se za jinou formu nepovažují, neboť slovo nedoplňují o nový gramatický význam. Mezi neohebné části řeči patří příslovce, předložky, spojky, citoslovce a částice.

2 Стоянов, Стоян: Граматика на съвременния български книжовен език. Българска академия на науките, София, 1983, str. 38.

3 V bulharštině existuje člen určitý postponovaný, který se připojuje za příslušný výraz (podstatné jméno, přídavné jméno, zájmeno nebo číslovku). Používá se k označení určitosti (člen určitý) nebo neurčitosti (člen neurčitý), podle toho, zda je nebo není míněn konkrétní objekt známý mluvčímu i adresátovi.

Syntaktická klasifikace – zajímá se o schopnost nebo neschopnost slova stát samostatně ve větě. Slova se tak dělí na *самостойни* (samostatná), která ve větě fungují samostatně, a *несамостойни/служебни* (nesamostatná/slужебní), která tuto schopnost nemají. Mezi samostatná slova patří podstatná jména, přídavná jména, číslovky, zájmena, slovesa a příslovce. Mezi nesamostatná patří předložky, spojky a částice. Citoslovce jsou z této klasifikace vyloučena, protože z tohoto hlediska nejsou ani samostatným slovním druhem, ani služebním slovem, a jsou připodobňována spíše k výrazům první signální soustavy, jelikož nemají funkci pojmenovavací, ale vyjadřovací. Občas pro ně vzniká zvláštní kategorie, tzv. *странична дума* – postranní slovo/slovo stojící stranou.

2. Obecná charakteristika českých a bulharských citoslovcí

Citoslovce se řadí mezi neohebné slovní druhy, což znamená, že se u nich nedají určovat žádné morfologické kategorie (osoba, číslo, rod, atd.) a nemění svůj tvar (nedají se skloňovat a časovat). Vyjadřují primárně emocionální stavy mluvčího nebo emoční výzvy, často jsou bezprostřední reakcí na danou událost. Vzhledem ke své expresivitě jsou typické pro mluvenou řeč a také pro řeč dětí. V psané podobě se proto také často vyskytují v pohádkách a komiksech. Autoři je také rádi využívají, když se snaží text ozvláštnit, dodat mu na emocionalitě a dramatičnosti.

Vyčleňuje se z nich zvláštní skupina slov, onomatopoeia, slova zvukomalebná, která imitují zvuky okolní živé i neživé přírody. Pro jejich odlišnou funkci je často sporné, zda je radit mezi citoslovce, protože nejsou výrazem stavu nebo hnutí mysli, nýbrž napodobují jiné zvuky, čímž se vymykají principům pojmenování běžným ve slovní zásobě, jelikož u ostatních slov se význam slova nedá odvodit z jejich zvukové podoby, kdežto onomatopoeia k předmětu pojmenování jasně odkazují zvukovou nápodobou. Nedá se však říci, že by zvukomalebná slova přesně fonograficky postihovala zvuky reálného světa. Jejich podoba je také dána konvencí (s využitím fonologického systému daného jazyka) – jsou srozumitelné pro příslušníky daného jazyka, ačkoliv se jedná o zvuky, které by měly znít všem stejně. V této kategorii také nejsou výjimečné okazionalismy – pojmenování, která jsou používána jen určitou osobou (nebo skupinou osob).

Citoslovce jako jediný slovní druh nemají nominativní (pojmenovací) funkci – emoce či zvuky nepojmenovávají, nýbrž vyjadřují. Většina citoslovcí nemá pouze jeden konkrétní význam, je tedy mnohovýznamová, díly čemuž nemají citoslovce ustálenou formu a je u nich výrazná variabilita. Určité citoslovce tak může nabývat i zcela opačných významů v závislosti na kontextu, intonaci, gestikulaci a mimice. Jejich význam je velmi těsně spjat s kontextem, a tak je téměř nemožné popsat všechny významy, ve kterých by se určité citoslovce mohlo vyskytnout v závislosti na situaci.

Z věty se většinou vymezují jak graficky (čárky, vykřičník), tak foneticky (pauza), stojí odděleně, často jako samostatná výpověď nebo nahrazení zvolací věty. Některá onomatopoeia ale mohou být i expresivním přísudkem nebo téměř jakýmkoli jiným slovním druhem; v takovém případě se v písmu čárkami neoddělují.

Z hlediska fonetického se v nich vyskytují fonémy, které nejsou zcela typické pro

daný jazykový systém, proto je otázka jejich rozlišení od tzv. paralingvistických zvuků tak problematická. Jsou typická svou formální nápadností, které může být dosahováno rýmováním nebo zdvojeňováním, opakováním či prodlužováním některé z hlásek či slabik.

Z hlediska produktivity se jedná o neuzavřený slovní druh, mohou tedy vznikat, být přejímána a mohou k nim přecházet jak slova z jiných slovních druhů, tak slovní spojení či celé výpovědi. To má však za následek poměrně rychlou ztrátu stylové aktuálnosti.

Nachází se na periférii jazyka, kde je jazyk těsně spojený s jinými výrazovými prvky, jako jsou gesta a mimika, ale také na okraji zájmu jazykovědců (někteří je dokonce ani nepovažují za skutečná slova), kteří je v různých mluvnících a jazykových příručkách popisují jen velmi zběžně, takže často není shoda ani v jejich lexikálním popisu.

2.1 Specifika českých citoslovcí

„Jsou to slova expresivní, citová: odtud dostala název – citová slovečka čili citoslovce.“⁴ První definice citoslovcí v českém jazyce se nachází v latinsky psané *Čechořečnosti* Václava Jana Rosy, kde se mluví jak o primárních, tak o sekundárních citoslovcích.⁵

Český jazyk obsahuje 5 samohlásek krátkých, 5 dlouhých, 1 dvojhlásku a 25 souhlásek, ve stavbě slov a tvarů se však v češtině vyskytují jen některé z nich. V citoslovcích se vyskytují kombinace hlásek nezvyklé pro domácí slova českého původu, která jsou citově neutrální. Jedná se například o dlouhé ó, g, f (kromě *doufat, zoufat*), dz, dž (kromě *džbán, džber*) – ó, fuj, dzin.

V domácích slovech pojmových nebývají obvykle na začátku samohlásky a, e, i – *ach, ejhle, inu*.

Stejně tak je pro citově neutrální domácí slova nezvyklé seskupování hlásek nebo spojení zadopatrových souhlásek k, ch se samohláskou e (*checheche*). V citově neutrálních slovech se čeština vyhýbá spojení měkkých souhlásek d', t', ň nebo š, ž, č, ř se samohláskami zadní řady u, o (*žuch, t'uk, křup*).⁶

Specifické je u citoslovcí také psaní i, í, y, ý po tzv. „tvrdých“ souhláskách h, ch, k,

4 Čmejrková, Světa a kol.: Čeština, jak ji znáte i neznáte. Academia, Praha, 1966, str. 74.

5 Informace získaná na základě přednášky a konzultace s bulharskou lingvistkou Katerinou Tomovou

6 Havránek, Bohuslav, Jedlička, Alois: Česká mluvnice. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1981, str. 29-30.

r, kdy základní pravidlo neplatí – *hihihi, chichichi*.⁷

Jednou ze základních morfologických charakteristik citoslovcí je jejich neohebnost, v českém jazyce však některá citoslovce díky své blízkosti se slovesy mohou přebírat koncovky plurálové podoby druhé osoby: *na – nate*, nebo osobní koncovky a zvrtné se: *heled' – heled' se, heled'me se*, objekt: *hele – hele ho, vida – vida ji*, i adverbialní doplnění – *hop – hop dolů*.⁸

2.2 Specifika bulharských citoslovcí

Bulharský výraz *междуметие* se skládá z předpony *между-* (=mezi), která označuje „pozici v nějakém prostoru, který rozděluje na dva předměty nebo momenty; pozici mezi mnoha předměty nebo částmi“⁹ a slovesa *мятам* = házet. Doslova jsou tak *междуметия* slova „vhozená“ mezi ostatní slova ve větě. Stejná etymologie je u latinského výrazu pro citoslovce *interiectiones* (nominativ *interiectio*), kde se jedná o předponu *inter* = mezi a tvar slovesa *icere* = hodit.

Citoslovce jsou poprvé definována už v první bulharské mluvnici Neofita Rilského z roku 1835, kde jsou popsána jako „Междуметието е част слова несклоняема и изражава различни страсти чловечески в глаголанието“. Neofit Rilský následně uvádí 15 kategorií citoslovcí podle významu. Roku 1844 se jeden z předních bulharských puristů Ivan Bogorov snaží zavést výraz **средоречие**, který je prakticky překladem **výrazu междуметие**, který však byl inspirován ruštinou. Tento výraz se nicméně neuchytil.

Pro tyto první gramatiky, stejně jako pro gramatiky 19. Století, je typické, že nerozlišují citoslovce od částic. Až Alexandr Teodorov-Balan ve své mluvnici z roku 1940 poprvé zdůrazňuje hranici mezi citoslovci a částicemi a definuje citoslovce jako samostatnou jednotku.¹⁰

7 Havránek, Bohuslav, Jedlička, Alois: Česká mluvnice. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1981, str. 56.

8 Karlík, Petr a kol.: Příruční mluvnice češtiny. Nakladatelství Lidové noviny, Brno, 2003, str. 358.

9 Георгиев, Владимир и други: Български етимологичен речник. Българска академия на науките. София, 1986.

10 Куцаров, Иван: Теоретична граматика на българския език - Морфология. Университетско издателство Пайсий Хилендарски, Пловдив, 2007, str. 172.

2.2.1 Slovesná citoslovce

Jedná se o specifickou skupinu citoslovcí v bulharštině, která stojí na přechodu mezi citoslovcí a slovesy a představuje zkrácené formy sloves typu *дрън* od *дърна*, *блъс* od *блъсна*, *пляс* od *плясна*. Jejich specifikum v bulharštině spočívá v tom, že nejde jen o slova vyjadřující zvuky. Tato citoslovce jsou typická pro dětskou mluvu, odkud se také přenesla do řeči dospělých a umělecké literatury, kde jsou příznakem silné expresivity. Často jsou používána také v komiksech, kde patří k typickým žánrovým výstavbovým prvkům – díky absenci zvuku lépe dotvářejí celý obraz. Existuje několik teorií o jejich vzniku - někteří odborníci je považují za primární citoslovce, jiní za sekundární citoslovce, které vznikla ze starého aoristu nebo imperativu 2. os. jednotného čísla. Dle Ruseliny Nicolové se může jednat o jakousi náhražku infinitivu, který v bulharském jazyce chybí.¹¹

Jinak se na ně vztahují všechny zvláštnosti citoslovcí, také jsou expresivní (bývají považována za expresivní synonyma daných sloves), především jedno nebo dvouslabičná, mají různé varianty a tendenci k opakování. Od citoslovcí se ale odlišují tím, že vzhledem k tomu, že se vztahují ke konkrétním slovesům, mají nominativní funkci, kterou citoslovce obvykle nemají. Se slovesy je naopak spojuje schopnost stát ve funkci některých větných členů (např. podmět, přísudek). Co se týče dalších slovesných kategorií, názory se liší; dle Rusina Rusinova¹² mohou slovesná citoslovce zachovávat zbytky vidu, slovesného způsobu, přechodnosti¹³ či nepřechodnosti. Dle Ruseliny Nicolové však tyto kategorie obsahovat nemohou, protože chybí formální znaky, podle kterých by se daly určit – sufixy, koncovky, pomocná slovesa, zvrtné *ce*, *си*.¹⁴

11 Ницолова, Руселина. Българска граматика. Морфология. Университетско издателство Св. Климент Охридски, София, 2008, str. 484.

12 Русинов, Русин. Към въпроса за преминаването на пълнозначни думи в категорията на междуметия in Български език и литература, 1966, str. 52.

13 Přechodová slovesa vyjadřují děje zasahující objekty a mají tak přímý předmět (*Petr píše dopis*), nepřechodová vyjadřují děje, které přímo objekty nezasahují (*Jdu. Sedím*), nemají tak přímý předmět a nejčastěji se vztahují k pohybu nebo postavení něčeho v prostoru.

14 Ницолова, Руселина: Българска граматика. Морфология. Университетско издателство Св. Климент Охридски, София, 2008, str. 484.

3. Klasifikace českých a bulharských citoslovcí

3.1 Klasifikace českých citoslovcí

Podle *Mluvnice češtiny 2*¹⁵ se česká citoslovce dělí podle funkce na tři skupiny – emocionální, kontaktní a zvukomalebná.

Patří sem jak citoslovce v užším smyslu, která vyjadřují emocionální (citové) stavy mluvčího „citová slovnice“, tak slova kontaktní „volní slovnice“ a zvukomalebná „zvuková slovnice“. „Všechny tři typy mohou sekundárně stát v metajazykových větách ve funkci kteréhokoliv větného členu. V nemetajazykových větách se do větné struktury zapojují zpravidla jen zvukomalebná citoslovce ve funkci expresivně vyjádřeného přísudku.“¹⁶

Emocionální citoslovce

Jedná se o citoslovce v užším slova smyslu, tzv. „citová slovnice“. V závislosti na kontextu vyjadřují různé emocionální stavy mluvčího – projevy libosti, nelibosti, štěstí, smutku, atd. Většina z nich není významově zcela specifikována, a tak se charakter emoce dá určit až v závislosti na kontextu, situaci nebo intonaci. Pro srovnání je uvedeno citoslovce *Ach!*, které může být použito ve významu vyjádření nelibosti (*Ach, to se mi nelíbí!*), úzkosti (*Ach, já se tak bojím!*), soucitu (*Ach, jak já s vámi cítím!*) atd. „Citoslovce *ach* a některá jiná, např. *och*, *ó*, jsou tedy sémanticky téměř prázdným signálem emocionality, která je explicitně vyjádřena v dalším textu nebo díky situaci.“¹⁷ Stejná citoslovce tak mohou snadno nabývat významu zcela protichůdných emocí nebo naopak mohou obsahovat více emocionálních rysů v jednom kontextu.

Emocionální citoslovce rozděluje *Mluvnice češtiny 2* do několika okruhů:

1. Oblast projevů libosti, kde jsou zahrnuty pozitivní emoce jako libost, radost, pocit triumfu či uspokojení – *A, to voní! Mňam, srnčí bez brusinek nejde. Sláva, střenka je ze dřeva!*

2. Oblast projevů nelibosti, kam jsou zahrnuty negativní emoce jako nelibost, ošklivost, odpor, opovržení, nechut', nespokojenost, vzdor, napětí, bolest – *Uf, to je vedro. Tss, jí se tak budu ptát. Hernajs, tobě to trvá. Otevři, hergot. Au, to bolí!*

15 Komárek, Miroslav a kol.: *Mluvnice češtiny 2*. Academie, Praha 1986.

16 Komárek, Miroslav a kol.: *Mluvnice češtiny 2*. Academie, Praha 1986, str. 241.

17 Komárek, Miroslav a kol.: *Mluvnice češtiny 2*. Academie, Praha 1986, str. 243

3. Oblast projevů zájmu, která zahrnuje starost, nadšení, dojetí, touhu, žádost, lítost, politování, něžnost, účast – *Na tebe je samý ťuťuťu, ale máš ho vidět, když přijde domů. Ona prý hodně četla – joj, to bývaly prázdniny!*

4. Oblast projevů nezájmu, která zahrnuje pocity jako je nuda a lhostejnost, rezignace – *Áááá – to je nuda. Ach jo, tak copak si to na mě zase nachystal pan inženýr.*

5. Oblast projevů posměchu, kam může spadat jak posměch, tak ironie – *Jú, už zase nebyl v práci. Propána, ty jsi hrdina.*

6. Oblast projevů překvapení a úžasu – *A hrome, ty už jsi tady! Ha, co je to!*

7. Oblast projevů obavy, kam spadá i úzkost, ostýchavost a zoufalství – *Aby se jí, probůh, něco nestalo. Ježíšmarjá, co si počnem?*

8. Oblast projevů smutku a žalu – *Ach, to je trápení. Ó, já nešťastná, co budu dělat?*

9. Oblast projevů uznání, která obsahuje i projevy obdivu – *Ó, to je krása. Jé, to ti to sluší. „Hernajs, vy jste vazba,“ řekl uznale.*

Kontaktní citoslovce

Tzv. „volní slove“ . Označují citoslovce povzbuzovací, žádací, odpověďová, upozorňovací a kontaktní s dalším dělením na pozdravná a oslovovací se zaměřením na děti nebo zvířata.

Citoslovce povzbuzovací vyjadřují zájem mluvčího na úspěšném splnění činnosti – *Hip, hip, tempo! Hr na ně!*

Citoslovce žádací vyjadřují různé žádosti, otázky, odpovědi a dělí se na:

citoslovce otázková – *Paní Burdová je hodná, vidíte?*

citoslovce výhružná – *Ty, ty, ty, ty to budeš platit!*

citoslovce nabízející – *Na, tu máš.*

citoslovce příkazovací – *Hajdy zpátky do postele.*

citoslovce zakazovací – *Psst, nikdo ani muk.*

citoslovce odpověďová – *Ba jo, není to jenom tak lehká věc, dělat pod zemí silnici.*

Citoslovce upozorňovací se snaží upozornit adresáta na záměr mluvčího a dělí se na:

citoslovce pro navázání kontaktu na větší vzdálenost – *Hej, otevřete mi!*

citoslovce pro navázání kontaktu z bezprostřední blízkosti – *To byla, pane, fuška.*

citoslovečné povely – *Pohov!*

Citoslovce pozdravná slouží jako pozdravy při příchodu nebo odchodu – *Servus,*

kamaráde. **Sbohem a zas přijďte.**

Citoslovce užívaná v kontaktu s dětmi – Hajej, synku, hajej. Houpity, houpity, hou.

Citoslovce užívaná v kontaktu se zvířaty – Aport! Haj, husičky, haj.

Citoslovce zvukomalebná

Neboli „zvuková slovice“. Napodobují zvuky vydávané živými i neživými původci. Dělí se na:

Zvuky vydávané živými původci, kam patří zvuky vydávané hlasovým ústrojím lidským (**Hepčiii. Škyt! Kdo to na mne vzpomíná?**) nebo zvířecím (**Bz, bzz, bzzz. Cukrú. Mé, méé**), dále zvuky vydávané dechovým ústrojím (**Pf, vtáhnul do sebe vzduch. Pfi, oddechl si**), zvuky vydávané při jídle (**Špaček zob! a chrup!**), zvuky vydávané při rychlém uchopení (**Alík vyskočil a chňap**) a zvuky vydávané při rychlém pohybu živého původce (**Vrabci frr! a uletěli**).

Napodobující zvuky vydávané neživými původci, kam patří zvuky vydávané při pohybu neživého původce (**Dveře vrz, vrz**), zvuky vydávané vodou (**Cák, cák, zabubnoval prudký liják na okna**), zvuky vydávané při nárazu (**Bác, najednou trčíte zarytý v hlíně**), zvuky vydávané při destrukci hmoty (**Rup, led se prolomil**), zvuky přírodních úkazů (**Fiú, fiú, fiú, skučí meluzína**), zvuky vydávané při činnosti strojů, přístrojů a nástrojů (**Mlým mu dělá klap klap**) a zvuky vydávané hudebními nástroji (**Bzum, bzum, ozvala se basa**).

V **Mluvnici současné češtiny**¹⁸ jsou citoslovce podle funkce rozdělena na:

citoslovce faktuální, která vyjadřují vztah mluvčího k obsahu výpovědi a nesou významy například možnosti (**snad, určitě**) nebo pravděpodobnosti (**asi, nejspíš, sotva**).

citoslovce volní (voluntativní), která vypovídají o vůli mluvčího a mohou znamenat například rozkaz (**pst, kuš**), omluvu (**bohužel, pardon**) nebo varování (**ty, ty, ty**).

citoslovce emocionální, která vyjadřují jak kladné (**ach! hurá! jupí!**), tak záporné (**ble, brr, fuj**) nebo neutrální (překvapení: **páni!**) emoce. Do této skupiny patří i tzv. tabuizovaná citoslovce, která jsou ve společnosti považována za urážlivá nebo vulgární. Dělí se na citoslovce související s rozmnožováním (**kurva, do piči**) a citoslovce související s vylučováním (**hovno! do prdele**). Patří sem i citoslovce související s náboženstvím, která jsou však dle této příručky méně častá a ve společnosti přijatelnější.

citoslovce kontaktní sloužící k navazování nebo udržování kontaktu mezi lidmi

¹⁸ Cvrček, Václav a kolektiv autorů: Mluvnice současné češtiny. Karolinum, Praha, 2010.

(*ahoj! hej! haló*).

citoslovce onomatopoická (zvukomalebná, imitativní), která napodobují reálné zvuky, jsou řazena do zvláštní skupiny z hlediska jejich specifické slovtvorné motivace.

V **České mluvnici**¹⁹ B. Havránka a A. Jedličky se citoslovce nijak zvláště nerozdělují. Setkáváme se zde s názorem, že „citoslovce jsou zejména ta, která vyjadřují city a nálady (expresivní), a bývají často opakována, např. *achach, ajajaj, jéjé, nono* apod., anebo nakupena jako *ach, jé* apod.“²⁰

Dále existuje skupina citoslovcí zvukomalebných označující hlasy a zvuky (*checheche, bác, břink*), ke které se těsně připíná skupina citoslovcí vybízecích (*na, nate*), zpravidla vybízecích ke zvířatům (*pr, hot, huš*).

V **Příruční mluvnici češtiny**²¹ jsou citoslovce rozdělena do tří skupin – subjektivní citoslovce pocitová, citoslovce zvukomalebná (onomatopoická) a obecně kontaktní a vybízecí citoslovce.

Subjektivní citoslovce pocitová jsou reakcemi na příjemné a nepříjemné podněty a jejich význam je bez kontextu jen velmi těžko identifikovatelný. Řadí se sem citoslovce typu *hurá, jú, fuj, mňam, hm, brr*.

Zvukomalebná citoslovce jsou snahou o napodobení určitého zvuku – *břink, buch*. Napodobovat lze zvuky člověka (*cheche, hepčí, škyt*), zvířat (*haf-haf, mňau*), ptáků (*cukrú, vrkú*) atd. Mohou ale také vyjadřovat charakter pohybu, například jeho rychlost opakování či náhlost – *frr, chňap*. Tato citoslovce se pak často stávají základy pro tvoření sloves – *ťuk, ťuknout*.

Obecně kontaktními a vybízecími citoslovci se na sebe mluvčí snaží upozornit takovým způsobem, aby navázal kontakt s posluchačem (*hej, hola, tumáš*), udržel si jeho pozornost nebo s ním zesílil během komunikace kontakt (*člověče, panečku*), upozornil posluchače na něco (*pozor, hele*), vyzval posluchače k akci (*kupředu, hej rup*). Lidé se kontaktními a vybízecími citoslovci mohou obracet také ke zvířatům (*na pipipi, prr*).

19 Havránek, Bohuslav, Jedlička, Alois: Česká mluvnice. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1981.

20 Havránek, Bohuslav, Jedlička, Alois: Česká mluvnice. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1981, str. 319

21 Karlík, Petr a kolektiv autorů: Příruční mluvnice češtiny. Nakladatelství Lidové noviny, Brno, 2003.

Citoslovce se také mohou dělit z hlediska motivovanosti²² na:

nemotivovaná – primární citoslovce – *aj, ej, ach, hej, oho*

motivovaná – a) přechodem z jiného slovního druhu – *běda, hanba*

b) přírodními zvuky – jedná se o citoslovce onomatopoická – *bé, mé, haf*

c) přímou slovotvornou motivací – spřežené *holahej*, zdvojené *hafhaf*

3.1.1 Shrnutí

Dvě hlavní mluvnice, *Mluvnice češtiny 2* a *Příruční mluvnice češtiny*, rozdělují citoslovce prakticky stejně do tří skupin, ač se názvy skupin liší (v *MČ2* se jedná o emocionální, kontaktní a zvukomalebná citoslovce, v *PMČ* o pocitová, kontaktní a zvukomalebná). *Česká mluvnice*, ač citoslovce přímo nerozděluje, v zásadě tyto tři kategorie také potvrzuje. Nejnovější příručka, *Mluvnice současné češtiny*, se snaží zavést ještě dvě další kategorie, citoslovce faktuelní a citoslovce volní. Kategorie volních citoslovců obsahuje výrazy, které jsou v ostatních gramatikách řazeny mezi citoslovce kontaktní, a je tak otázkou, zda je potřeba pro ně zavádět speciální kategorii. Zato kategorie faktuelních citoslovců je definována pouze slovy „vyjadřují vztah mluvčího k obsahu výpovědi“, což je podobná definice jako ve stejné příručce u faktuelních částic „vyjadřují vztah mluvčího ke skutečnosti vyjádřené výpovědí z hlediska stupně její platnosti“. Navíc ve *Slovníku spisovné češtiny* jsou uvedené příklady faktuelních citoslovců řazeny mezi modální částice, případně ještě příslovce.

3.2 Klasifikace bulharských citoslovců

3.2.1 Funkčně-sémantická klasifikace bulharských citoslovců

Gramatika současného bulharského jazyka vydaná Bulharskou akademií věd²³ dělí citoslovce podle významu na dvě skupiny – **възклицателни (zvolací)** a **подбудителни/императивни (podněcovací/imperativní)**.

Ke **zvolacím** citoslovcům řadí taková citoslovce, která bezprostředně vyjadřují

²² Petr, Jan a kolektiv. *Mluvnice češtiny 1*. Academia, Praha, 1986.

²³ *Граматика на съвременния български книжовен език, II. Морфология*. Българска академия на науките, София, 1983.

pocity člověka k dané skutečnosti. Jedná se o základní druh, tudíž jich je nejvíce. Mohou vyjadřovat jakékoliv pocity – radost, smutek, překvapení, hrůzu, atd. – *ux, ux ox*. Důležitá je u nich polysémantika – v závislosti na intonaci a kontextu nabývají různých významů. Tak například citoslovce *ex* může vyjadřovat jak spokojenost, tak nesouhlas, žádost a smutek. Řadí se k nim také citoslovce, pomocí nichž se vyjadřuje emocionální hodnocení nebo stav subjektu – *браво, баста, слава, вятър, глупост, краставици, тикви*.

Podněcovací citoslovce nejsou tak početná. Řadí se mezi ně citoslovce používaná k výzvě (*ало, хей*), varování (*варда*), povelu (*диш*), nařízení (*марш, огън, вън*).

Tato gramatika vyčleňuje ještě zvláštní skupinu slov, která bývá označována jako „**глаголи с ултрамиговен вид**“, „**глаголи междуметия**“ nebo „**междуметни глаголи**“, tedy **slovesná citoslovce** typu *греб, лан, гък, млък, бод, боц* a další. Jedná se sice opět o neohebná slova, ale na rozdíl od citoslovcí mají určitý nominativní příznak (jsou de facto expresivními synonymy daných sloves), zachovaly se u nich zbytky morfologických kategorií sloves (vid, slovesný způsob, přechodnost/transitivnost, nepřechodnost/netransitivnost), a navíc ve větě nejčastěji plní funkci přísudku, která je typická pro sloveso. Stojí tak na pomezí mezi citoslovcí a slovesy, ale nejčastěji bývají řazena jako zvláštní skupina citoslovcí.

Jako poslední velkou skupinu vyděluje **Gramatika současného bulharského jazyka** vydaná Bulharskou akademií věd **звукоподражателни думи** neboli **zvukomalebná slova** jakožto slova napodobující hlasy zvířat či jiné zvuky živé a neživé přírody. Podotýká, že jsou citoslovcím blízká a podle tradice jsou k nim řazena, ačkoliv mají řadu rozdílných znaků (citoslovce vyjadřují city, kdežto zvukomalebná slova imitují zvuky). Považuje zvukomalebná slova pouze za prostředek k ozvláštňení a větší expresivity řeči, který tudíž stojí na samé periférii jazyka.

Zvukomalebná slova bývají obvykle jednoslabičná – *бум, прас, тун, скръц*. Většinou obsahují tři nebo čtyři zvuky ve variantě konsonant-vokál-konsonant (CVC) nebo konsonant-konsonant-vokál-konsonant (CCVC).

Některá zvukomalebná slova ale mohou sestávat pouze ze souhlásek – *жжжж, ppp, ввв, кррр, бррр*.

Zvukomalebná slova imitující hlasy zvířat se obvykle skládají ze dvou nebo tří zvuků, přičemž poslední je prodloužení – *беее, меее*.

Charakteristické pro zvukomalebná slova je opakování zvuků a hlásek, v některých případech dochází i ke střídání samohlásek nebo souhlásek – *га-га-га, хък-млък, цамбур-ламбур*.

Podle stejného principu, byť bez rozdělování na různé podkategorie, třídí citoslovce i Ivan Kucarov²⁴.

Podle funkce je dělí na **възклицателни (zvolací), побудителни (povzbuzovací) a звукоподражателни (zvukomalebná)**.

Největší skupina citoslovcí podle něj spadá do kategorie **възклицателни**. Vyjadřují různé emoce, jako je strach, radost a další – *a, ай, мц-мц-мц, ой, ура*.

Побудителни междуметия zase slouží k různým výzvám, varováním, příkazům aj. - *ало, ехей, варда, стига, млък*.

Звукоподражателни междуметия napodobují různé zvuky živé i neživé přírody – *туна-луна, цап, ку-ку, бум-бум*.

Stanjo Georgiev v *Bulharské morfologii*²⁵ rozděluje citoslovce na dvě hlavní kategorie – **емотивни (emotivní) a подражателни (napodobující)**.

Емотивни pak dále dělí na **рефлексни (reflexní), волеизразни (vyjadřující vůli) a контактивни (kontaktní)**.

Подражателни dělí na **звукоподражателни (napodobující zvuky-zvukomalebná) a образни (obrazná)**.

1. Emotivní citoslovce obecně vyjadřují bezprostřední emoce, vůli mluvčího nebo vztah člověka k významu určitého sdělení.

a) Mezi reflexní citoslovce se řadí různá intuitivní zvolání doprovázející psychické stavy jako je radost (*ай, ех, о-хо*), strádání (*а-а, ах, ох*) a další.

b) Citoslovce vyjadřující vůli obsahují reakci na danou situaci, už ovšem nejsou instinktivní, nýbrž vyjadřují zájem mluvčího na situaci. Jedná se například o schválení něčeho (*браво, ехе-хеї*), potvrzení (*хъ-хъ*), odmítnutí (*и-и, тфу, у*) či překvapení (*бреї, фу*).

c) Kontaktní citoslovce se používají při kontaktu s lidmi (*ало, хей*) či zvířaty (*оїї, ну-ну, куи*) ať už za účelem upoutání jejich pozornosti nebo podněcení k vykonání určitého děje.

Napodobující citoslovce, jak už jejich název napovídá, napodobují různé zvuky.

2. a) Zvukomalebná citoslovce se snaží přiblížit reálným zvukům. Nejdůležitější je skupina zvuků imitujících zvuky přírody a jiných předmětů (*зън-зън, бум-бум*) a zvuky

24 Кучаров, Иван: Теоретична граматика на българския език - Морфология. Университетско издателство Пайсий Хилендарски, Пловдив, 2007.

25 Георгиев, Станьо. Българска морфология. Абагар, Велико Търново, 1991.

zvířat (*мяу, ква-ква*), naopak méně časté jsou zvuky vydávané lidskými původci (*кис-кис*).

b) Obrazy jsou citoslovce se zvláštní výstavbou, kdy není důležité přesné napodobení daného zvuku, ale důraz se klade na dojem z daného zvuku, například *дрън-дрън* k evokaci rychlého nesrozumitelného hovoru.

Ruselina Nicolova²⁶ dělí citoslovce na tři druhy podle jejich funkce ve větě na **експресивни (expresivní), дескриптивни (deskriptivní) a директивни (direktivní)**.

1. **Expresivní** nebo také **изразяващи** – vyjadřují reakci mluvčího, vyjevují nám jeho vnitřní stav. Dále se dělí na **емоционални (emocionální) a когнитивни (kognitivní)**.

Emocionální – jedná se o největší skupinu citoslovců, vyjadřují bezprostřední reakce mluvčího jako jsou překvapení, údiv, strach, lítost aj. – *Ах! Ох! Ех! О-о-о! Пфу! О-ле-ле!*

Kognitivní – označují různé intelektuální reakce, může se jednat o souhlas, nesouhlas, vědomí o dané situaci, neschopnost se vyjádřit slovy, atd. - *аха, тц, бре, е, хайде, да, не* (zde je nutno podotknout, že ne může být i částice v případě, že se jedná o nesouhlas ve spojení se slovesem nebo jako výraz částečného nesouhlasu ve větě).

2. **Deskriptivní** – do této skupiny se zařazují zvukomalebná slova, která napodobují přírodní, lidské, zvířecí nebo technické zvuky a slovesná citoslovce, jejichž zařazení je pro většinu jazykovědců velkým problémem.

3. **Direktivní** – mají za cíl vyvolat reakci nebo přerušit nějaký děj. Nicolova je dělí do skupin podle toho, jaký je zájem mluvčího:

a) vyvolání nebo ukončení nějakého děje – *ишшш, сссст, ха, ха де, хайде...*

b) upoutání pozornosti při ukazování nebo podávání nějakého předmětu – *на, ей, ето, те, е...*

c) výzva k hovoru – k získání nové informace od posluchače, k navázání hovoru, atd. – *хеї, ей, ало, ехоо*

Druhou skupinou direktivních citoslovců jsou **výzvy ke zvířatům**, které už nejsou nijak roztříděné. Slouží nejčastěji k výzvě, aby se zvířata přiblížila (*мац-мац*), vzdálila (*къи*) nebo provedla určitý pohyb (*диш* výzva k pohybu pro koně a voly).

²⁶ Ницолова, Руселина. *Българска граматика. Морфология*. Университетско издателство Св. Климент Охридски, София, 2008.

3.2.2 Klasifikace bulharských citoslovcí podle složení

Ivan Kucarov ve své gramatice²⁷ navrhuje ještě jedno členění citoslovcí a to podle jejich složení na:

a) Прости (prostá) – jedná se o největší část citoslovcí, skládající se pouze z jednoho slova, většinou jednoslabičného nebo dvojslabičného – *о, е, ох, ах, уха, ура, аха, ехе*.

b) Сложни (složená) – skládající se ze dvou či více slov oddělených pomlčkou – *ах-леле, леле-варе, думба-лумба*.

с) Съставни (sestavěná) – skládající se ze dvou slov – *аїде бе, олеле мале*.

3.2.3 Klasifikace bulharských citoslovcí podle původu

Co se týče dělení citoslovcí podle původu, shodují se bulharské gramatiky na dvou kategoriích – **първични (původní)** a **вторични (odvozená)**, ačkoliv v některých gramatikách se toto dělení vůbec nenachází (Andrejčin, Georgiev), v jiných je mu naopak věnována podstatná část výkladu (akademická mluvnice, Kucarov).

1. Първични междуметия – prvotní citoslovce, v češtině jim odpovídá výraz primární citoslovce. Předpokládá se, že se jedná o velmi starou část slovní zásoby, a proto jsou si v mnoha jazycích podobná (Kucarov), také proto nelze jejich původ vždy spolehlivě dokázat. Jedná se o citoslovce v užším slova smyslu; někteří jazykovědci dokonce za citoslovce považují pouze първични междуметия a вторични, sekundární však ne (o tom více viz kapitola 5.3). Mají zvláštní fonetickou strukturu (často se v nich nachází specifické zvuky nezvyklé pro bulharský fonetický systém) a nemohou být rozdělena na jednotlivé morfémy. Je pro ně typické, že se mohou zdvojit (ха-ха) či ztrojit (ха-ха-ха), u dvojslabičných citoslovcí se obvykle opakuje pouze druhá slabika (уха-ха). Spojením dvou citoslovcí mohou vznikat citoslovce složená (*ах-леле*). Bývají jednoslabičná, dvojslabičná nebo trojslabičná.

Jednoslabičná – skládají se obvykle z: a) jedné emfaticky prodloužené hlásky - *о, е, я*

b) jedné samohlásky a jedné souhlásky,

²⁷ Кучаров, Иван: Теоретична граматика на българския език - Морфология. Университетско издателство Пайсий Хилендарски, Пловдив, 2007.

příčemž samohláska může být emfaticky prodloužená – *ох, ой, фу (фyy)*

c) jedné hlásky a dvou souhlásek, přičemž hláska bývá ve většině případů emfaticky prodloužená – *хей, хъм, тюх*

d) jedné nebo více souhlásek, z nichž některé se vyslovují prodlouženě nebo mají jiné zvláštní vlastnosti – *ииии, ц-ц-ц, тпру*

Dvojslabičná – obvykle se skládají ze tří hlásek – dvou samohlásek a jedné souhlásky, přičemž samohláska, která je pod přízvukem, bývá prodloužená – *уха, уху, ехе*. Existují i dvojslabičná citoslovce složená ze tří zvuků – *ехей, леле, гиду*

Trojslabičná – nejsou tak častá. Jedna ze souhlásek (obvykle poslední) bývá prodloužená – *олеле*.

2. Вторични междуметия - Odvozená citoslovce jsou novější a prakticky stále neuzavřenou kategorií. Jejich rozšiřování je založené na přejímání slov z jiných lexikálně-gramatických tříd. Nejčastěji se jedná o slova, jejichž užití je spojeno se silnými emocemi. Aby se takové slovo stalo citoslovcem, musí se nejdříve plně oprostít od svého původního významu. Když se tak stane, vzniká nové homonymum s citoslovečnou funkcí.

Nejčastěji přecházejí slova z kategorie podstatných jmen, sloves nebo dokonce celé frazeologismy. Mezi typické příklady odvozených citoslovců se uvádí *мамо, боже, господи, вятър, тикви, краставици*.

Jak již bylo zmíněno výše, někteří jazykovědci odvozená citoslovce za citoslovce v pravém slova smyslu nepovažují. O tomto problému bude pojednávat kapitola 5.3.

3.2.4 Shrnutí

Co se týče funkčně-sématické klasifikace, ač to vypadá, že v bulharštině existuje mnohem více různých kategorií citoslovců, v zásadě se opět jedná o podobné skupiny s rozdílnými názvy. Skupina, kterou akademická gramatika označuje jako *възклицателни междуметия*, vyjadřuje bezprostřední pocity a emoce, jedná se tedy o tutéž skupinu, kterou Ruselina Nicolova označuje jako *експресивни междуметия*. *Подбудителни междуметия*, ke kterým se řadí citoslovce označující výzvy, jsou stejné jako u Nicolové *директивни междуметия*. *Звукоподражания*, tedy zvukomalebná slova, označuje Nicolova pojmem *дескриптивни междуметия*. Hlavním rozdílem v přístupu akademické

gramatiky a gramatiky Ruseliny Nicolové je, že akademická gramatika řadí tzv. глаголни междуметия mezi citoslovce podněcovací, zatímco Ruselina Nicolova je řadí k citoslovcím deskriptivním, tedy zvukomalebným. Ivan Kucarov rozděluje citoslovce stejně jako akademická gramatika, byť o slovesných citoslovcích u něj není ani zmínka. Stanjo Georgiev ve své gramatice skupiny redukoval pouze na dvě – емотивни а подражателни, přičemž do skupiny emotivních citoslovcí zahrnul jak citoslovce, která vyjadřují bezprostřední emoce, tak citoslovce, která vyjadřují určitou vůli mluvčího nebo navazují kontakt. Toto rozdělení je logické – první skupina se týká celkově reakcí člověka, které mohou být jak emotivní, tak kontaktné nebo vyjadřující vůli. Jedná se o citoslovce, která něco vyjadřují, a druhá skupina zahrnuje citoslovce s funkcí napodobovací, která běžným citoslovcím není vlastní. Tradičnější a rozšířenější je však dělení na výše zmíněné tři skupiny – възклицания/експресивни, подбудителни/директивни, збукоподражателни/дескриптивни.

Co se týče klasifikace podle složení, zmiňuje se o ní ze zkoumaných gramatik pouze Ivan Kucarov.

V klasifikaci citoslovcí podle původu se ty gramatiky, které se o něm zmiňují, shodují na dvou shodně nazvaných kategoriích първични а вторични междуметиян.

3.3 Srovnání českého a bulharského přístupu

Co se týče funkčně-sémantické klasifikace, české i bulharské gramatiky se v zásadě shodnou na třech základních skupinách citoslovcí, byť jsou jejich názvy odlišné.

Do první skupiny patří citoslovce vyjadřující emocionální stavy mluvčího. V češtině jejich název citoslovce pocitová či emocionální jasně odkazuje k jejich primárnímu účelu – vyjadřování emocí. Oba výrazy znamenají totéž, pouze jeden je vyjádřen slovem českým (pocitová) a druhý slovem přejatým (emocionální). V bulharštině se tato skupina nazývá възклицателни междуметия, tedy citoslovce zvolací, čímž odkazují k faktu, že se jedná většinou o bezprostřední reakce, emoční zvolání, nebo také експресивни междуметия, citoslovce, která něco vyjadřují (v tomto případě emoce).

Druhá skupina obsahuje citoslovce navazující kontakt s lidským či zvířecím příjemcem ať už ve formě pozdravu či povelu. V češtině se jim podle jejich primární funkce říká citoslovce kontaktná. Bulharština pro ně má výrazy междуметия подбудителни, tedy podněcovací, taková, která podněcují k určité činnosti, nebo директивни, direktivní, taková, která k něčemu řídí nebo nasměrují.

Třetí skupina se v obou jazycích vyčleňuje jakožto zvláštní skupina citoslovcí, která jsou výjimečná nejen mezi citoslovci, ale i mezi ostatními slovy, protože se vymykají běžnému způsobu pojmenování v jazyce. Jazykovědci se nemohou shodnout, zda je řadit mezi citoslovce, na druhou stranu ze všech ostatních slovních druhů mají k citoslovcím nejbliže. V češtině se jím říká slova zvukomalebná, ke zvukům tedy odkazují už v názvu stejně jako bulharský výraz звукоподражания. Druhý bulharský výraz, дескриптивни, odkazuje k jejich funkci zvuky popisovat.

Bulharské gramatiky věnují velký význam členění citoslovcí na primární a sekundární. Pokud se o něm zmiňují, věnují mu většinou více prostoru. Velké české gramatiky se o tomto členění většinou nezmiňují. Naznačeno je v *České mluvnici*, vyloženě rozdělení na prvotní a odvozená najdeme v *Nauce o českém jazyku*. Podrobněji je rozepisuje Josef Štěpán ve stati *Interjekce vyjadřující údiv (překvapení, úžas)*, kde se sice zabývá citoslovci vyjadřujícími úžas a údiv, nicméně toto dělení by se dalo samozřejmě uplatnit i v rámci ostatních druhů citoslovcí. Josef Štěpán na rozdíl od bulharských jazykovědců ještě dělí sekundární citoslovce na citoslovce domácího a cizího původu. Zajímavé je, že v *Nauce o českém jazyku* je naopak dělení na domácí a cizího původu vyznačeno pouze u citoslovcí prvotních²⁸.

28 Šmilauer, Vladimír: *Nauka o českém jazyku*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1972, str. 35.

4. Vznik nových citoslovcí

4.1 Přecházením z jiných lexikálně-gramatických tříd

Nová citoslovce mohou vznikat několika způsoby. Asi nejčastějším způsobem je **přecházení z jiných lexikálně gramatických tříd**. Při tvoření slov se stává, že změny významu provázejí změny formy. Častější jsou ale pouhé změny významové, tedy přechody z jednoho slovního druhu do druhého beze změny formy. Takové přechody jsou nutné zejména ze skladebních důvodů. Přecházením z jiných slovních druhů vznikají tzv. sekundární citoslovce (viz. kap. 5.3). Nejčastěji se jedná o vokativy substantiv (*bože!*) a imperativy sloves (*heled!*), může se však jednat o celá slovní spojení (*no nazdar, tě bůh*).

Podle Kateriny Tomové²⁹ je vytváření sekundárních citoslovcí z jiných částí řeči v obou jazycích stejné. Rozděluje je následovně:

1. Citoslovce vzniklá z podstatných jmen – nejčastěji *matka, bůh, panna Marie, Ježíš Kristus*. Pokud jazykovědci nepovažují druhotní citoslovce za citoslovce v pravém slova smyslu, tak většinou právě s výjimkou těchto slov.

2. Z přídavných jmen citoslovce většinou nevznikají, snad s výjimkou bulharského *леви-десни* a českého *skvělý*.

3. Na rozdíl od Rusinova Katerina Tomova píše, že citoslovce mohou vznikat i z číslovek – např. *raz dva / paz два* při odměřování taktu během pochodu.

4. Méně časté, ale ne nemožné, je přecházení ze zájmen – *tytyty*, častější je užití zájmena v citoslovečném spojení – *Виж ти!*

5. Silný stupeň desémantizace proběhl u citoslovcí vzniklých ze sloves, která se většinou používají v konkrétních situacích a jedná se o imperativy – *marš! heled!*

6. Naopak nízký stupeň desémantizace je u citoslovcí vzniklých z příslovcí – *блазе, прыч!*, která by podle ní neměla být považována za citoslovce, ale za příslovce s citoslovečným užitím v dané situaci.

Josef Štěpán ve svém článku *Interjekce vyjadřující údiv (překvapení, úžas)*³⁰ rozděluje sekundární (nevlastní) citoslovce na citoslovce domácího původu a cizího původu. Sekundární citoslovce domácího původu vznikají několika způsoby:

29 Томова, Катерина: *Междуметия образувани от изменяеми части на речта* in Научни трудове на ПУ „П. Хилендарски“, Пловдив, 2011.

30 Josef Štěpán: *Interjekce vyjadřující údiv (překvapení, úžas)* in *Naše řeč*, 2012.

a) z vokativu ztrátou jeho flektivního charakteru – sem patří hlavně velká skupina citoslovcí odvozená od náboženských oslovení, která mohou být jednoslovná (*Ježíši, co tady děláte?*), víceslovná (*Ježíši Kriste! Že on už napsal další hru!*), spřežková (*„Panenkomarjá!“ zavřískne hned ženská.*). Odvození ale může být i od vokativu obecného jména (*„Páni, já zírám!“*).

b) z genitivu substantiva - *„Pána Boha, Madlo, pojd' se podívat.“*

c) z akuzativu substantiva - *„Prokristapána, tak nakonec já?!“*

d) z tázacího zájmena - *„Cože?!“ podivil se Ben.*

e) ze spojky - *„Ale,“ podivil se pan Nikolaides.*

f) z částice záporné, která je zesílená interjekcí no! - *„No né,“ podivil se, „vás bych tu tedy nečekal.“*

g) z částice kladné, která je posílena interjekcí no! Nebo zájmenem ty - *„Ty jó, to je bomba,“ kroutila se pobaveně.*

h) z ustrnulých tvarů slovesa - *„A helemese,“ podivily se okolné novostavby.*

i) substantivizací a vokalizací interjekcí - *„Jejdanánky! A kdopak to byl?“*

j) z pozdravů zesílením interjekcí no! - *„No nazdar!“ divil se jí.*

k) může se jednat i o celá frazeologická spojení - *„Pro pět ran!“ vykřikl Pitryšek.*

4.2. Přejímáním z jiných jazyků

Mohou se však také **přejímat z jiných jazyků**.³¹ V bulharštině i češtině se jedná především o:

Klasické jazyky – latina, starořečtina, stará hebrejšтина. Jedná se především o přejímky ze sakrální sféry – amen/амин – necht' se tak stane (z řečtiny), *Hosana/оссана* – zachraň nás, sláva (řečtina).

Západoevropské jazyky – francouzština, angličtina, němčina a další. - *чао/čau* – z italského *Ciao!* *Пардон/pardon* – z francouzského *pardonner*.

Jiné jazyky – jedná se hlavně u bulharštiny o turečtinu, což je způsobenou dlouhou dobou přítomnosti Turků na bulharském území. Jde o podobnou analogii jako v případě češtiny a němčiny (Rakousko-Uhersko). Unikátní (v bulharštině, v češtině tento jev nebyl zaznamenán) je hlavně přejímání primárních citoslovcí nesoucích určitý nacionální příznak

31 Томова, Катерина: Междуметия от чужд произход в български и чешки език In Научни трудове на ПУ "П. Хилендарски", Пловдив, 2011, str 204-214.

jako *въх, въ, ваї*.

Současné přejímky z angličtiny – především díky masové kultuře, jako jsou americké komiksy, počítačové hry a seriály, jsou typické pro řeč mladých lidí. Jedná se o citoslovce jako *oops, wow, sorry*.

Většinou přejímání citoslovců z dalších jazyků nepůsobí problémy. Výjimkou jsou potíže v bulharštině při přepisu z latinky do azbuky, jelikož se tak většinou děje na fonetickém základu, a v některých jazycích, především angličtině, se psaná a zvuková podoba slova rozchází. Nastává pak problém, jak dané citoslovce zapsat, jelikož je každý „slyší“ jinak.

Co se týče češtiny, existuje několik způsobů, jak mohou přejatá citoslovce vypadat:

- anglický pravopis a anglická výslovnost - *oops*
- český pravopis a anglická výslovnost – *oukej*
- anglický i český pravopis a anglická výslovnost – *o.k./oukej*
- anglický pravopis a česká výslovnost, která odpovídá psané podobě - *bingo*

Častěji se přejímají sekundární citoslovce. Mezi největší skupinu přejímaných citoslovců v současné době patří citoslovce kontaktová, hlavně výrazy z oblasti sportu nebo řečové etikety, naopak méně častá jsou vyjádření emocí, pro která většinou příslušníci různých národů používají lexika ze svého národního jazyka.

Katerina Tomova dále dělí přejatá druhotná citoslovce na dvě skupiny:

Plně integrovaná – v jazyce už jsou přítomná tak dlouho, že je někteří nositelé jazyka nepovažují vůbec za cizí.

Částečně integrovaná – taková, která se ještě plně nezačlenila do systému daného jazyka a jejich cizí původ je na nich stále znát.

4.3 Krácením slovesné osnovy

Jak již bylo zmíněno v úvodu, díky komiksům do našeho povědomí přichází mnoho nových citoslovců, některá se přejímají tak, jak jsou, a jenom se přepisují do daného jazyka (v bulharštině z latinky do azbuky např. *бaнг*, v češtině nejčastěji jako *beng*), u jiných je však snaha vymyslet jim v jazyce ekvivalent.

Stejně jako mohou vznikat nová slovesa rozšiřováním citoslovečných osnov³², kdy

32 Šmilauer, Vladimír: Novočeské tvoření slov. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1971, str. 183-184.

je běžné, že základ zvukomalebného slova je použit pro označení dané činnosti (*krá - krákat, klap - klapat*), může nastat i opačný případ, kdy vznikne citoslovce **zkrácením slovesné osnovy**. V bulharštině jsou takováto citoslovce známa pod názvem глаголни междуметия a bývají popisována v gramatikách, v češtině se jimi však nikdo příliš nezabývá. Tak najdeme v komiksech slova jako *blik* od *blikat*, i když teoreticky se jedná o jev vizuální, který nevydává žádný zvuk, nebo *подслуш* od slova *подслушам*, aby se dalo i nějak jinak než graficky najevo, že postavička, která stojí s uchem na dveřích, se snaží odposlouchávat, co kdo za dveřmi říká.

5. Sporné otázky

5.1 Cítoslovce a parajazykové prostředky

Cítoslovce často stojí na hranici mezi slovy a tzv. paralingvistickými zvuky. To se dočteme v mnoha člancích a mluvnicích, většina z nich nám však nedá přesný návod, jak od sebe tyto dvě složky odlišit.

Josef Vachek ve svém článku *Paralingvistické zvuky a psaný jazyk*³³ definuje paralingvistické zvuky jako „prvky, které nejsou v pravém smyslu složkami jazykového systému, ale přesto jim přísluší významná sémiotická úloha jako prostředkům, jež v mluvených promluvách zpravidla doprovázejí složky systémové, a práci těchto složek – hlavně z hlediska emotivnosti – významně doplňují.“ Autor jimi může vyjadřovat více nebo méně emotivní postoje ke sdělované realitě. Jednodušeji řečeno „mezi paralingvální jevy patří barva hlasu, tempo a plynulost řeči, rytmus řeči, dynamika, akcent, melodie, intonace, ale také smích, vzdychání, bručení apod. A právě druhá jmenovaná skupina paralingválních projevů je „předobrazem“ některých cítoslovců, která vyjadřují emoce a postoje mluvčího.“³⁴

Jelikož se vyskytují v mluvené řeči, nastává problém, jak je zapsat do podoby psané. Nejčastěji se tak děje za pomoci grafémového inventáře psané normy daného jazyka tak, aby bylo použito takového grafému, jehož fonetická realizace alespoň vzdáleně připomíná daný paralingvistický zvuk. Samozřejmě se počítá s tím, že bude jistý akustický rozdíl mezi tímto zástupným grafémovým prostředkem a daným zvukem, ale důležité je, aby příslušníci daného společenství dokázali tento grafém identifikovat a přiřadit jej tak k danému paralingvistickému zvuku. Často se stává, že pro takovýto zvuk vznikne určitý pravidelný zápis a „daný zvukový prvek, který byl až dosud paralingvistickou složkou promluvy, tj. složkou, jež nerealizovala žádné systémové jednotky mluvené normy (hlavně žádné její fonémy), nyní se novou interpretací stává prvkem plně systémovým – konkrétně řečeno, hodnotí se jako foném (popř. fonémová skupina) dané mluvené normy. Důležité přitom je, že motivace tohoto přehodnocení tu vychází z písemné registrace takového paralingvistického zvuku: grafémový fakt původně fungující jako zástupný, konvenční

33 Vachek, Josef: *Paralingvistické zvuky a psaný jazyk* in *Slovo a slovesnost*, 1981.

34 Kleňhová, Eliška. *Interjekce v českém jazykovém systému*. Diplomová práce. Univerzita Karlova, FF, Praha, 2010.

znak pro nesystémovou jazykovou realitu, hodnotí se tu nově jako záznam reality už plně jazykové, byť i stále zaměřené na funkci silně emotivní.“

Jako příklad je v článku uvedeno několik velmi frekventovaných původně neartikulovaných zvuků, které se dostaly do obecného povědomí a jsou díky své konvencionalizaci považovány za právoplatná citoslovce:

– „mlaskavá“ dentální explozíva, která se artikuluje nikoliv při obvyklé artikulaci, kdy výdechový proud směřuje z ústní dutiny ven, nýbrž ve chvíli, kdy směřuje dovnitř ústní dutiny, a signalizuje překvapení, obdiv či nelibost. V českých psaných promluvách bývá zapisována jako *tc* nebo *tcs*, v bulharských *у* či *my*.

– *eh*, *ech* – citoslovce vyjadřující rozpaky, původně paralingvistický zvuk, který signalizuje váhání, nejistotu.

– zvuk připomínající fyziologicky lehké zakašláni, který jakožto paralingvistický prvek signalizuje lehké zaváhání nebo úmysl mluvčího hlavně na začátku promluvy upozornit posluchače, že se chce ujmout slova – *ehm*, v mluvených promluvách se využívá skutečného zvuku, avšak při čtení tohoto zvuku, který již byl zapsán, se využívá čtení jeho psané formy.

– paralingvistický zvuk, který lze charakterizovat jako „neznělé friktativní vypuštění výdechového proudu nosní dutinou zpravidla (i když ne nezbytně) při zavřených rtech“ - vznikl zápis jako „*hm*“, aby bylo možné jej sekundárně zapojit do systémových struktur.

Dle Vachka vznikla i citoslovce jako *cheche* z původně paralingvistických zvuků – interpretací a zápisem hlasitého lidského smíchu.

Některé původně paralingvistické výrazy typu *mhm* a *mm* dokonce mohou zastupovat celé větné struktury jako větné ekvivalenty, protože vykonávají větnou funkci tím, že vyjadřují souhlas či nesouhlas.

Z českých mluvnic se této problematice jako jediná obsáhleji věnuje *Mluvnice češtiny 2*. Podle ní se za citoslovce považují pouze lexémy. Neartikulované, poloartikulované nebo individuálně artikulované zvuky, výkřiky, skřeky, hlasité vzdechy a různá grafická zachycení těchto jevů jsou považována pouze za parajazykové prostředky. O citoslovcích mluví pouze v případě ustálených forem a příležitostně neuzuální výrazy (neartikulované a jedinečné zvuky) považuje za nejazykové prostředky, i když uznává, že tato hranice není ostře vymežitelná.

Důležitý je podle *Mluvnice češtiny 2* vztah vlastní zvukové a grafické podoby,

takže se můžeme setkat s ustáleným zapisováním původně paralingvistických prostředků, jakými jsou frekventovanější zvuky jako nosový zvuk *mm*, *mmm* pronášený se sevřenými rty a značící obdiv, nelibost nebo jiné emoce. Ten je dle **MC2** v mluveném jazyce parajazykovým prostředkem, ale v psaném jazyce plnoprávným citoslovcem, protože je jeho podoba ustálená. Jako jeden z dalších příkladů je uveden zvuk vyjadřující nejčastěji opovržení, jehož grafická podoba však variuje mezi *c*, *tc*, *ts*, *tcs* apod. Odůvodněním je korespondence mezi zvukovou a grafickou podobou. „Zdá se tedy, že i očividně paralingvální prostředky se stávají citoslovci, pokud je jejich zápis do jisté míry ustálený.“³⁵

Jiný náhled má na danou problematiku Rusin Rusinov, který ve svém článku **Към въпроса за преминаването на пълнозначни думи в категорията на междуметията**³⁶ píše, že by se z kategorie citoslovcí měla vyloučit ta citoslovce, jejichž fonetická skladba je mimo fonetický systém jazyka – *ц-ц-ц*, *хм*, *аха*. Citoslovce by se měla odlišovat od instinktivně pronesených zvuků. Podle Rusinova instinktivně pronesené *ох* při úrazu není citoslovcem, není podle něj totiž vůbec slovem. I když připouští, že velká část citoslovcí z takto instinktivně pronesených zvuků vznikla, takováto citoslovce musela nejprve projít složitým vývojem, kdy se potřebovala zcela odtrhnout od svého původního významu a samozřejmě, stejně jako u dalších slov, musela být určitým kolektivem přijata v takovéto podobě a s tímto významem.

Na druhou stranu většina bulharských i českých gramatik mu v tomto tvrzení odporuje. Píší, že citoslovce „se objevují jako neuvědomělé reakce, jako reflexy neobvyklých psychických a tělesných stavů“³⁷ „Velká část citoslovcí vznikla z instinktivně pronášených zvuků (díky čemuž existují stejná citoslovce v různých jazycích), ale postupně se odtrhly od reflektovaných projevů a přeměnily se ve slova myšlená jako prostředky k okamžitému vyjadřování emocí a emočně volných reakcí člověka.“³⁸ „...byť je

35 Kleňhová, Eliška: Pojetí interjekcí v některých českých mluvnicích in *Naše řeč*, 2011, str. 242.

36 Русинов, Русин: Към въпроса за преминаването на пълнозначни думи в категорията на междуметията in *Български език и литература*, 1966.

37 „се явяват като неосъзнати реакции, като рефлексии на необикновени психически и телесни състояния.“ Стоянов, Стопн: *Грамматика на българския книжовен език*. Наука и изкуство, София 1976.

38 „Голяма част от междуметията са произлезли от инстинктивно произнасяни звукове и звукосъчетания (на това се дължи и съществуването на еднакви междуметия в различните езици), но постепенно са се откъснали от рефлекторните прояви и са се превърнали в думи, осмислени като средство за непосредно изразяване на емоционалните и емоционално волевите реакции у човека.“ *Грамматика на съвременния български книжовен език*, II. Морфология. Българска академия на науките, София, 1983.

tato skupina citoslovcí převážně spontánní reakcí...³⁹

V gramatice Stojana Stojanova se píše, že jsou to „neuvědomělé reakce, reflexy neobvyklých psychických a tělesných stavů – bolest a další.“⁴⁰

Nejen u Rusinova, ale i v dalších bulharských gramatikách se setkáváme s názorem, že citoslovce stojí na hranici mezi první a druhou signální soustavou, přičemž mají blíže k první signální soustavě, která souvisí s nepodmíněnými reflexy. Nachází se u člověka i u zvířat a jedná se o soustavu nepodmíněných reflexů, které se vytváří pomocí smyslových orgánů chemickými, fyzikálními nebo biologickými jevy a jsou základem konkrétního myšlení. Na druhou stranu druhá signální soustava je vyvinuta pouze u člověka a je základem abstraktního myšlení a verbální komunikace. Člověk díky ní dokáže reagovat na abstraktní podněty (jako je slovo, čtené, napsané nebo vyřčené) stejně dokonale jako na ty konkrétní – dovede zobecňovat, hledat souvislosti, vytvářet symboly, pojmy a tvořivě myslet. První a druhá signální soustava se navzájem doplňují a jsou základem lidské psychiky, i když řídicí úlohu má druhá signální soustava.

Podle Rusinova ve chvíli, kdy citoslovce slouží k bezprostřednímu vyjádření emocí (reakce na úraz, na nečekanou událost) se vztahují k první signální soustavě, a až ve chvíli, kdy se jedná o kolektivem ustálený výraz pro vyjádření určité emoce, spadá do druhé signální soustavy a může se tak vůbec jednat o slovo a tudíž i o citoslovce. Zdůrazňuje však, že co se týče lexikálního významu citoslovcí, nejsou jazykovědci jednotní, a podle některých z nich citoslovce lexikální význam vůbec nemají, což však protiřečí definici slova jakožto zvukového komplexu, který nese lexikální význam.

Podle Rusinova je jejich lexikální význam zahrnut v emocionálním a volním rozsahu, který vyjadřují. Tím se odlišují jak od plnovýznamových slov, která mají funkci pojmenovávací, tak od neplnovýznamových slov, jejichž lexikální význam je určen jejich gramatickou funkcí ve větě.

Jedna z posledních studií na toto téma⁴¹ dává dle mého názoru nejpřesnější definici: „Má-li být parajazykový jev zachycen písmem, vždy je jeho podoba nějakým způsobem upravená a výsledkem bude vždy přinejmenším grafické slovo. Při čtení bude zvuk pravděpodobně artikulovaný... Zapsáním se podle našeho názoru i parajazykový prostředek stává citoslovcem. V mluveném jazyce zůstává rozdíl mezi paralingválními prostředky a

39 Karlík, Petr a kol.: Příruční mluvnice češtiny. Nakladatelství Lidové noviny, Brno, 2003, str. 356.

40 Стоянов, Стопн: Граматика на българския книжовен език. Наука и изкуство, София, 1976.

41 Kleňhová, Eliška: Pojetí interjekcí v některých českých mluvnicích in Naše řeč, 2011, str. 244.

citoslovcí zachován.“ Jako příklad je dále uvedeno odkašlání sloužící k upoutání pozornosti, které bude jakožto fyziologický jev i nadále paralingválním zvukem, ale v případě jeho zapsání (například jako „ehm ehm“) se stane citoslovcem. Základní premisou je, že písmem nelze zachytit neartikulované zvuky, ale pouze nejbližší možné segmenty artikulované a není tak možné zapsat „něco“ neartikulovaného. Zajímavostí také je, že při následném čtení textu bude tento původně paralingvální zvuk pravděpodobně čten už ve své upravené podobě tak, jak je zapsán.

5.2 Vymezení citoslovcí vůči částicím

Částice jsou neohebný, neplnovýznamový slovní druh, který modifikuje výpověď o určitý specifický rys. Mohou vyjadřovat například vztah jak k adresátovi, tak k obsahu, hodnotit nebo vyjadřovat citový postoj. K určení jednotky jako částice je tak téměř vždy potřeba znát i konkrétní kontext. Někdy také bývají označovány jako „zbytkový slovní druh“, ke kterému se řadí lexikální jednotky různého původu a mnoha různých funkcí.⁴² Ačkoliv se nejčastěji uvádí jejich příbuznost se spojkami (*že – Že se nestydíš!*), příslovcí (*klidně*) či podstatnými jmény (*fakt*), nás bude zajímat jejich vztah k citoslovcím.

Rozlišení citoslovcí od částic se zdá velmi problematické hlavně proto, že se v mnoha ohledech shodují – jedná se o neohebné, nezákladní slovní druhy, které nejsou větnými členy, vyznačují se příznakovou expresívností, lze je identifikovat až na základě kontextu, jsou frekventované zvláště v mluvené řeči, mohou se v textu kumulovat a vytvářet víceslovné tvary, je u nich vysoká míra homonymie s jinými slovními druhy.

Podobné dělení částic nabízí *Mluvnice současné češtiny*⁴³:

Faktuální (veritativní) částice vyjadřují stupeň jistoty či pravdivosti (*doopravdy, nesporně*), pravděpodobnost a pochybnost (*rozhodně, asi*), otázku nebo ověření (*vid', ne*), zpřesnění či potvrzení (*dokonce, vůbec*), změnu platnosti a ekvivalenci (*eventuálně, konečně*), nezávislost a připustku (*beztak, pravda*).

Volní (voluntativní) částice vyjadřují projev vůle mluvčího, například rozkaz (*ať*), dovolení (*nuže*), přání (*kéž*), radu (*kdyby radši*), lhostejnost (*dejme tomu*).

Výrazové (expresivní) částice vyjadřují názor mluvčího na obsah výpovědi, jeho

42 Cvrček, Václav a kol.: *Mluvnice současné češtiny*. Karolinum, Praha, 2010, str. 295

43 Cvrček, Václav a kol.: *Mluvnice současné češtiny*. Karolinum, Praha 2010, str.

postoj. Mohou vyjadřovat například zaujetí (*vůbec*), resumování a referenci k předchozímu kontextu (*prostě, zkrátka*), zdrženlivost (*koneckonců*).

Částice pocitové (emocionální) vyjadřují širokou škálu kladných i záporných emocionálních vztahů – radost, uspokojení (*bohudík, naštěstí*), zklamání a lítost (*bohužel, naneštěstí*), úlevu (*ještě že*), důvěru (*však*).

Částice hodnotící (evaluativní) signalizují hodnocení obsahu výpovědi, například úspěšnost, vhodnost, uspokojivost, příjemnost.

Částice zesilovací / intenzifikační zesilují či oslabují intenzitu nějaké vlastnosti, patří mezi ně například *dost, hodně, nadměru, celkem, krapet*.

Specifický je druh částic, které člení text. Užívají se zejména k signalizaci začátku promluvy (*tak to jsem blázen*), k vnitřní strukturaci informací (*no tak zaprvé...*), nebo jako výplňkové slovo, které dává mluvčímu čas rozmyslet si formulaci (*no a prej, zkrátka dostala spoustu peněz*).

Vymezení citoslovcí vůči částicím je problematické hlavně proto, že se příklady jejich využití mnohdy překrývají. Vidíme to i na příkladu kategorií částic a citoslovcí, kdy oba slovní druhy mají dokonce shodně pojmenované kategorie kontaktné a emocionální, do kterých se v určitých kontextech řadí shodná nebo podobná slova. Například v knize *Čeština – řeč a jazyk*⁴⁴ se píše, že některé vokativy se přetvořily na citoslovce (*bože, kristepane, hrome*), jiné na částice (*vole, člověče*). Vokativ má funkci apelovou, obrací se na adresáta projevu, takže je se přímo nabízí řadit některá slova ve vokativu mezi citoslovce kontaktné, vzhledem ke shodné kategorii u částic nastává problém, jak rozlišit, která z těchto slov řadit k citoslovcím a která už k částicím? Minimálně výše zmíněný příklad naznačuje, že ani jazykovědci nemají v této otázce vždy jasno.

Podle *Mluvnice současné češtiny* je hlavním rysem odlišujícím částice od citoslovcí fakt, že částice nejsou schopné tvořit samostatnou výpověď. Citoslovce je oproti částici samostatně plně sdělné. Miroslav Vondráček ve svém článku *Citoslovce a částice – hranice slovního druhu*⁴⁵ považuje za hlavní znak částic jejich funkci výpovědních modifikátorů. „Rozeznat částici od citoslovce předpokládá tedy především uvědomit si úroveň výpovědní hodnoty sledovaného lexému, což není snadné, protože i částice disponuje jistým informačním nivó, ovšem její význam, přesněji smysl, se realizuje až

44 Čechová, Marie a kol.: *Čeština – řeč a jazyk*. ISV nakladatelství, Praha, 1996.

45 Vondráček, Miroslav: *Citoslovce a částice – hranice slovního druhu* in *Naše řeč*, 1998.

prostřednictvím věty nebo textu.⁴⁶ Mohlo by to tedy znamenat, že v různých kontextech mohou tatáž slova plnit funkci částic nebo citoslovcí v závislosti na záměru mluvčího, který se však nutně nemusí shodovat s interpretací posluchače.⁴⁷

5.3 Problém primárních a sekundárních citoslovcí

Někteří jazykovědci považují citoslovce za jednu z nejstarších částí řeči a za hlavní rozdělení považují na citoslovce primární a sekundární. Primární citoslovce jsou taková, která nemají žádný jiný než citoslovečný význam. Jejich specifíkem je, že se nedají rozdělit na oddělené morfémy a bývají většinou jedno až dvojslabičná. Sekundární citoslovce jsou pak taková, která do kategorie citoslovcí přešla z jiných lexikálně-gramatických tříd a původně tak měla i jiný význam než citoslovečný. Charakteristické pro ně je, že v řeči mohou být zaměněna prvotními citoslovcí.

Ve starších bulharských gramatikách jsou za citoslovce považována pouze citoslovce primární a až L. Andrejčin poprvé mluví i o citoslovcích sekundárních. Ruselina Nicolova ve své morfologii z roku 2008 píše, že jelikož se jedná o slova, která původně náleží k jiným slovním druhům, a jejich citoslovečný význam je pouze jejich druhotným významem, neměla by se řadit mezi citoslovce.⁴⁸

Do kategorie citoslovcí mohou přejít pouze taková slova, která obsahují kromě lexikálního významu i nějaké emocionální nebo expresivní zabarvení. Aby se staly citoslovcí, musí se naplno oprostít od svého původního lexikálního významu a zesílit do extrému svou citovou složku. Vznikají tak homonyma.⁴⁹

Problém je, že neexistuje jasné kritérium, podle kterého bychom mohli určit, kdy se jedná o citoslovce a kdy pouze o citoslovečné užití daného výrazu, a proto vládne mezi jazykovědci v této otázce nejednotnost. Bulharský jazykovědec Rusin Rusinov navrhuje pro zařazení slov jako sekundárních citoslovcí dvě kritéria – mnohoznačnost a možnost jejich záměny primárními citoslovcí. Pokud citoslovce splňuje aspoň jedno z těchto kritérií,

46 Vondráček, Miroslav: Citoslovce a částice – hranice slovního druhu in Naše řeč, 1998.

47 Kleňhová, Eliška. Interjekce v českém jazykovém systému. Diplomová práce. Univerzita Karlova, FF, Praha 2010.

48 Ницолова, Руселина: Българска граматика – Морфология, Университетско издателство Св. Климент Охридски, София, 2008.

49 Русинов, Русин: Към въпроса за преминаването на пълнозначни думи в категорията на междуметията in Български език и литература, 1966.

můžeme jej považovat za sekundární citoslovce. V českých gramatikách bývá většinou každé slovo se silnějším emočním příznakem chápáno jako citoslovce, obzvláště jedná-li se o kletby, nadávky, povely a rozkazy, a stupeň oproštění se od původního významu slova nebývá zmiňován, poukazuje se na to, že se tato slova dostávají do role citoslovcí.

Podle Rusina Rusinova se citoslovci mohou stát pouze podstatná jména, slovesa, příslovce a frazeologické výrazy, jejichž použití je spojeno s emočním charakterem, avšak nemohou se jimi stát přídavná jména (nezpodstatnělá), zájmena ani číslovky. Jiný názor na to má Katerina Tomova, která se zabývá také srovnáváním českých a bulharských citoslovcí a ve svém článku *Междуметия образувани от изменяеми части на речта*⁵⁰ píše i o citoslovcích vzniklých z přídavných jmen, zájmen a číslovek.

Jak už bylo výše zmíněno, je potřeba, aby původní slovo bylo spojeno s určitými emocemi, proto se za nejtypičtější příklady sekundárních citoslovcí považují výrazy odvozené od *matka/майка* a *bůh/зочнод*, která jsou už sama o sobě spojena se silnými city. Často se sem také řadí množné číslo od *дявол – дяволи*. V češtině se toto sekundární citoslovce vyskytuje také, ale používá se převážně v jednotném čísle. Používá se většinou k vyjadřování negativních emocí – vztek.

Sporná je v bulharštině otázka tzv. глаголно-междуметни думи tedy slovesných citoslovcí typu *лап! пляс! бод!*, která jsou podle některých citoslovcí primárními, ale podle jiných vyjadřují zbytky aoristu (A.A. Šachmatov) nebo 2. osoby jednotného čísla imperativu (L.A. Bulachovit).

Mezi několik dalších slov, která už v bulharštině přešla jako citoslovce i do slovníků, se řadí *вятър, краставици, тикви*. Naopak slova jako *огън! ужас! позор!* za citoslovce nepovažuje, protože je podle něj ještě příliš jasná vazba s původním slovem a významem. Navíc se používají k vyjádření přesně jedné emoce, přičemž citoslovce většinou bývají mnohovýznamová, proto je také Rusinov pouze označuje za slova s citoslovečným použitím.

Katerina Tomova, která z článku Rusina Rusinova vychází, však podotýká, že výše

50 Томова, Катерина: Междуметия образувани от изменяеми части на речта in Научни трудове на ПУ „П. Хилендарски“, Пловдив, 2011.

zmíněné postupy by se měly vztahovat pouze na emocionální citoslovce. Co se týče citoslovcí kontaktoých, která přecházejí z jiných slovních druhů a používají se většinou pouze v určité situaci, ta by se podle ní měla k citoslovcím řadit v každém případě, především proto, že většina kontaktoých citoslovcí se na rozdíl od emocionálních používá přesně v určitých případech – *hajej, aport!*

„Někdy je však původ, zejména slovesný, zastřen, např. hle z hled’; o jejich starém ustrnutí svědčí také stará podoba jako hybaj (rozk. způsob hýbej)⁵¹.“

51 Havránek, Bohuslav, Jedlička, Alois: Česká mluvnice. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1981, str. 320.

II. PRAKTICKÁ ČÁST

1. Citoslovce v komiksu⁵²

Komiks je zvláštním narativním druhem s vizuální dominantou. Jedná se o sekvenční uspořádání obrazů, které ačkoliv mohou být samostatně plně sdělné, bývají doplněny o text, který sděluje doplňující informace. Základní jednotkou je komiksový panel, který většinou zachycuje jeden okamžik v čase. Vyprávění se uskutečňuje ve formě po sobě jdoucích panelů. Díky ucelení, jevu, kdy pozorujeme jenom část, ale rozumově je vnímáme jako celek, si můžeme vynechané okamžiky přirozeně domyslet v jednotnou realitu.

Co se týče verbální složky, promluvy bývají v komiksu umístěny do tzv. bublin. Další texty, které většinou posouvají děj dopředu a obsahují informace, které by jinak bylo složité vizuálně vyjádřit, se umísťují do tzv. panelů pro text buďto na horní nebo dolní straně komiksového políčka. Pro mluvu postav a charakter dialogů je vzhledem k omezenému místu charakteristická maximální zkratkovitost. V rámci snahy zachytit různé další zvuky (zejména vydávané neživými původci) jsou do komiksu také vkládána různá citoslovce, která bývají nejčastěji začleněna přímo do obrázku k původci daného zvuku, méně často však mohou být i začleněna do jiného textu v bublině nebo mít bublinu vlastní. Citoslovce, která bývají vydávána živými původci, nebo druhotní citoslovce se v bublinách vyskytují častěji, naopak zvuky vydávané neživými původci se téměř výhradně vyskytují v prostoru obrázku mimo bublinu. Častá je také snaha zachytit graficky další prvky zvuku – např. jeho sílu (slabý zvuk bude zobrazen menším písmem, velká a silná rána naopak velkými písmeny přes půlku obrázku) nebo délku trvání (dlouhá řada opakujících se vokálů i konsonantů přetínající celý obrázek). Dalším způsobem, jak zachytit zvuky, mohou být různé symboly jako @, ?, &, #, !, *, které bývají většinou spojeny s negativními emocemi a buď vyjadřují vztek, nebo mohou být také použita místo částí hrubých a vulgárních výrazů.

1.1 Materiál

Citoslovce jsou typická především pro dětskou mluvu a dětskou literaturu. Když si dítě osvojuje jazyk, činí tak nejprve skrze napodobování slov a citoslovce mohou nahrazovat jiné slovní druhy (*haf, haf*, zvuk, který vydává pes, jako náhražka za slovo pes),

⁵² Groensteen, Thierry: Stavba komiksu. Host, Brno, 2005, str. 19-31.
McCloud, Scott: Jak rozumět komiksu. BB/art, Praha, 2008.

neboť je dítě snáze vysloví a zapamatuje si jejich význam. I když už je dítě starší a významy i pojmenování jednotlivých slov zná, citoslovce jsou stejně neoddelitelnou součástí pohádek, obzvláště těch o zvířatech, protože textu dodávají na expresivitu a emocionalitu, čímž udržují napětí a pozornost. Jenže ani pohádky neobsahují dostatečné množství materiálu pro excerpci a navíc je rozsah interjekcí v nich značně omezený. Jako svůj zdroj jsem si proto vybrala komiksovou literaturu zaměřenou na děti a mládež. Konkrétně se jedná o čtyři komiksové zdroje. Prvním je původní bulharský komiks *Дьга*, který v Bulharsku pravidelně vycházel v letech 1979-1992. Jako českou paralelu jsem k němu zvolila komiksovou sérii *Čtyřlístek*. Ten u nás sice vychází od roku 1969 dodnes, já jsem však použila pouze čísla vydaná ve stejném časovém období jako bulharská *Дьга*. V obou časopisech se nachází různé příběhy od různých scénáristů i kreslířů, takže je zaručena větší diverzita citoslovců. Nakonec jsem vyhledávala citoslovce ještě v časopise *Kačer Donald*, který je u nás i v Bulharsku velmi populární, ale v Bulharsku vychází pod názvem *Muku Mayc*. Pro excerpci z tohoto zdroje jsem vybrala novější čísla z let 2008 a 2009, abych porovnála, jak citoslovce fungují v domácím a přejatém komiksu. Srovnala jsem také citoslovce z deseti příběhů přeložených do obou jazyků.

Citoslovce jsem rozdělila do tří základních citoslovečných kategorií – **emocionální**, **kontaktová** a **zvukomalebná**. Vyčlenila jsem ještě čtvrtou specifickou kategorii citoslovců vzniklých ze sloves, o kterých bude zmínka níže, neboť je otázka, kam je zařadit, když nevyjadřují emoce, vůli, ale nejsou založena ani na žádném zvukovém základě, aby mohla být řazena mezi onomatopoeia, i když mají podobnou formu. V každé kategorii jsem zvolila několik základních podkategorií, u kterých uvádím příklady konkrétních nalezených citoslovců. Kritérium výběru bylo, aby se pro označení dané emoce, povelu nebo zvuku v komiksech opakovala.

Prakticky všechna tato citoslovce se vyskytovala v mnoha různých variantách s různě prodlouženými samohláskami i souhláskami (pokud byly prodloužené, nejčastěji se objevovaly v počtu tří u komiksů *Čtyřlístek* a *Дьга*), já zde uvádím jen některé nejčastější možnosti.

1.1.1 Citoslovce v komiksu Čtyřlístek

Citoslovce emocionální

Bolest – *au, aú, jau, au au, jau jau, jauvajs*

Námaha – *uf, ech, uch, hik*

Naříkání – *achich ach, achichouvej, bééé*

Povzdechnutí – *ach*

Zděšení, nepříjemné překvapení – *jej, juj, jejda, hm*

Přemýšlení – *hm*

Radost – *jupí, jipí, bravo, sláva, hurá*

Údiv – *jééé, hééé, uááá*

Vztek – *grrr*

Zjištění – *ha, aha*

Smích – *he he, hi hi hi, chi chi chi, cha cha chi chi*

Pochutnání si na jídle – *mňam, mlask*

Citoslovce kontaktová

Pozdrav – *Ahoj*

Přilákání pozornosti – *hej, halóóó*

Odhánění – *huš, kšic, fuj, jedeš*

Povel – *stát*

Výzva ke ztišení – *pst, pssst, pšššt*

Citoslovce zvukomalebná

Zvuky vydávané živými původci

Mňoukání kočky – *mňau*

Štěkot psa – *haf haf, haf raf, haf vrrr*

Kokrhání kohouta – *kykyryký*

Kuňkání žáby – *kuňk kuňk*

Syčení hada – *sss, ts tsss*
Pípání ptáka – *pí píí*
Chrápání – *chrrr*
Kýchání – *hepčí*
Prozpěvování si – *tralala*
Neidentifikovatelná řeč – *šepty šept*
Skok – *hop*
Náhlé zmizení – *plonk, plop, pink*

Zvuky vydávané neživými původci

Buben – *bum bum, bum tarata bum,*
Budík – *drink crr, crrr*
Cvaknutí – *cvak*
Jiskry – *prsk*
Klepání – *ťuk ťuk, ťuky ťuk,*
Motorová vozidla – *vrrr*
Náraz kovu o kov – *cink*
Náraz, úder – *prásk, řach, bum, buch, benk, bim, bink, duc*
Nepříjemný falešný zvuk – *kvííí*
Odbíjení hodin – *bim bam*
Pád – *vžum, bum, buch, prásk, žuch, řach, křach, plopt*
Potápějící se předmět – *glo glo glo*
Rychlý pohyb – *ffíúúú, vžum, hvííí hvííí, švih*
Řezání – *řízy říz*
Siréna – *huííí huííí*
Škrtání – *škrt škrt*
Tlukot srdce – *buch buch*
Trhání – *rup*
Troubení – *tú tú*
Tříštění skla – *břink*
Výbuch – *bum*
Vzduch, pohyby vzduchu – *pfíúúú, puf puf, psss*
Zvon – *bim bam*

Zvonek – *crrr*

Zvuky větru – *hví hví*

Zvuky vody – *šplouch, žbluňk, plesk*

1.1.2 Citoslovce v komiksu Дъга

Citoslovce emocionální

Bolest – *ох, ооох, ох ох, ах, ааах*

Námaha – *ох, ах, хък, офгаа, ъх*

Naříkání – *а-а-а, уаа*

Povzdechnutí – *ох, ух, уф, ех, ех-х-х*

Zděšení, nepříjemné překvapení – *охо, ох, ой, ааа, ооо, олеле, олеле боже, олеле-ле, олелеле-е-е, леле, леле, леле мале, аууу, паа*

Přemýšlení – *хм, хмм, ммм*

Radost – *браво, охо, ура, ехей, ихаа, ихуу*

Údiv – *о, а, ооо*

Vzteк – *ppp, zpp*

Zjištění – *аха, ха, о*

Smích – *хи-хи-хи, хи-хи, ха-ха, хо-хо*

Pochutnání si na dobrém jídle – *мяс*

Citoslovce kontaktové

Pozdrav – *здравей, здрасти, сбогом*

Přilákání pozornosti – *ехо-о, ей*

Odhánění – *къш*

Povel – *хайде, млък, назад, давай, изчезвай, огън*

Výzva ke ztišení – *шшшт, ш-ш-ш-т*

Citoslovce zvukomalebná

Zvuky vydávané živými původci

Mňoukání kočky – мяу

Štěkot psa – джаф, бау

Kokrhání kohouta – кукуригу

Kuňkání žáby – квак

Syčení hada – сссс

Pípání ptáka – пю-пю-пю

Chrápání – хър-хър, хър-фиу, хър мър

Kýchnutí - апчих

Prozpěvování si – тра-ла-ла, ла-а-а, ла ла

Zmizení – пльок

Pití – гъл-гъл

Čichání – снифф снифф

Skok – але хоп, хона

Polibek – чмок

Zvuky vydávané neživými původci

Buben – бум бам, бам , нам бам, там там, бим бонг

Cvaknutí – цтрак

Mechanické zvuky – бър-р-р

Zvuky vydávané vodou – плис-плис, пляс, пльосс, бълбук, пльоф

Pád – бам, бим, тряс, пиуу, хряссс, дум, буф, бух

Náraz, úder – брууум, тряс, боом, чат, прас, хряс, дум, тап, туп, бам, фрас

Výbuch – бум, баам, дум

Rychlý pohyb – фиуу, фююю, врум, фишиш

Skřípání – скърц-скърц

Cinkání – дзин зин, дзън, клинк

Zvonek – зънн, зърр

Motorová vozidla – ррр, ръррр, бруммм

Klepání – чук чук

Výstřel z pistole – *банг, бам бам, джум, ну ну, ратамата (opakovaně)*

Unikání vzduchu – *съссс, сссс*

1.1.3 Shrnutí

Naprostou většinu těchto citoslovcí zaznamenanou ve slovnících nenajdeme. Na tomto výčtu lze dobře posoudit schopnost jednoho citoslovce vyjadřovat více významů, ať už se jedná o některá citoslovce pocitová (*ox* jako výraz jak bolesti, tak překvapení, *hm* vyjadřující překvapení i přemýšlení) nebo i zvukomalebná (*bum, bác, тряс, бам* vyjadřující různé pády, výbuchy i údery).

Porovnáme-li nejčastější citoslovce používaná v českých a bulharských komiksech, zjistíme, že díky přejímání z angličtiny si jsou mnohé v obou jazycích podobné. Za poněkud zavádějící však považují doslovné přejímání anglických citoslovcí vzniklých ze sloves, neboť ten, kdo neví, že *sniff* znamená anglicky k něčemu přičichnout, asi nepochopí ani *чуфф чуфф*. Co se týče citoslovcí vzniklých deverbilizací, je jich v těchto původních komiksech minimum.

1.1.4 Citoslovce v komiksu Kačer Donald

Emocionální citoslovce

Bolest – *ach, auva, ááh, au, jau, uchuch*

Námaha – *uf uf, uf, pffú, hek, uch, uuch*

Pláč, nářek – *búúúhúúú, ach, achich*

Překvapení – *ááá, áááh, ach, ajta, ajk, jaj, jej, joj, jéj, jááj, jejky, jejkity, jejkote, jémine, jémináčky, jéjék, jojdam eh, ó, polk, propána, páni, panejo, vida, uááá, uuh, šmankote, žjova, uch*

Přemýšlení – *ehm, hmm, hm*

Radost – *jupí, juchú, hurá, ohó, júú*

Smích – *hahaha, hehehe, hihihí, hyhyhy, checht, chicht, hohó*

Rozpaky – *eh, ehm, ech*

Klení – *safraporté, sáfryš, zatra, propáníčka*

Vztek – *grrr*
Strach – *polk, úík*
Opovržení – *pcha, pche, pchm*
Souhlas – *okay, jo, hm*
Znechucení – *ble, fuj, fúúúj, fúúúj, prsk*
Povzbuzení – *sláva, bravo, hurá*
Zoufalství – *ajajaj*
Zjištění – *cha, ha*
Zima – *brrr*

Kontaktní citoslovce

Pozdrav – *čao, haló, ahoj, čauky*
Upoutání pozornosti – *hele, hej, hola, počkat*
Odhánění – *kšic, kšá*
Povel – *stůj*
Výzva ke ztišení – *šššt, pššt*
Klení – *safraporté, sáfryš, zatra, propáníčka*

Zvukomalebná citoslovce

Citoslovce vydávaná živým původcem

Kočka – *mňau*
Pes – *haf, grauf*
Jedení – *chramst chramst, mlask, mňam, ňam*
Chrápání – *chrr, chráááp, chruff, chrup*
Mumlání – *mmmff, chrmpf, mrmly, hmpf, prskfrkskrk, brbly, mrmly, blabla*
Dávení se – *kuck, sííp*
Křik – *vřííísk*
Políbení – *mlask*
Pití – *srk*
Prozpěvování – *tralala*
Zmizení – *plop*

Citoslovce vydávaná neživým původcem

Odbíjení hodin – *bim bim bim*

Pád – *bžuch, žbuch, žďuch*

Úder – *buch, rracht, třísk, bims, břink, buch buch, prásk, bum, bác*

Hodiny – *tik tak*

Náraz – *třísk, křach, kraach*

Výbuch – *puff, prásk, buum*

Skřípání – *skřííp*

Zvonek – *crrrr*

Zvuky vody – *šplich, šplouch, šplác, plesk, plop, glog, blobt, bubly, fcuc*

Rychlý pohyb – *flop, vžum, vhuuš – taky hodně časté, vzum, tonng*

Budík – *crrr crrr*

Cinkot skla – *cink, břink*

Výstřel – *prásk*

Motorové vozidlo – *vrrruuum, bzzz, vrrn, vruum – hodně hodně časté, vruáá*

Mechanické zvuky – *bzz, bzzt, vrrr*

Odraz – *poing*

Tleskání – *tlesk tlesk*

Cvaknutí – *cvak*

Kapání – *kap*

Dupání – *dup*

Stříkání – *fsst fsst*

Tleskání – *tlesk tlesk*

Klepání – *klep klep, ťuk ťuk*

Prskání – *prsk*

Lusknutí prsty – *lusk*

Srkání – *sssrk*

Pípání – *pííp pííp*

Trumpeta – *tradá tradá*

Citoslovce vzniklá deverbilizací

Zívání – *zív*

Chňapnutí – *chňap*

Ždímání – *ždím ždím*

Třesení – *třřřas*

Škrábání – *škráb škráb*

Stříkání – *střík střík*

Čichání – *čuch čuch*

Psaní – *škráb*

Zívání – *zív*

Smrkání – *smrk smrk*

Políbení – *mlask*

Škubnutí – *škub*

Uklouznutí – *klouz*

Škrtnutí – *škrt*

Prskání – *prsk*

1.1.5 Nejčastější citoslovce v komiksu Мики Маус

Emocionální citoslovce

Bolest – *ооох, ох*

Námaha – *нфу, ох, задъх, фуф, ха, па, ууф*

Radost – *ах, аха, о, о-хо, урааа, супер, страхотно, еха*

Pláč – *хлип, аууу*

Úleva – *нфу*

Smutek – *ех*

Vztek – *ррр, гър, ох*

Opovržení – *нфу, ууу*

Povzdech – *ех, нфу*

Nespokojenost – *нфу, хей, ех, уаа*

Překvapení – *аха, хъли, о-хо, о, ха, она, брей*

Klení – *по дяволите*

Chrápání – *хър*

Přemýšlení – *хм, хмм*

Zjištění – *ха, аха*

Smích – *ха-ха, хе-хе, хи-хи*

Znechucení – *пааа, блъв, гнус, пффу*

Zima – *бърр*

Zděšení – *ааа, леле, олеле, олеле майчице, хлъц, ужас, хей*

Kontaktná citoslovce

Pozdrav – *сбогом, здравей, привет, здрасти*

Upozornění – *хей, пст, ехо, ало*

Upoutání pozornosti – *хайде*

Odhánění – *къш къш*

Povel – *млък*

Pokyn ke ztišení – *ш-шт*

Zvukomalebná citoslovce

Zvuky vydávané živým původcem

Pes – *бау бау, джаф*

Kočka – *мяу*

Kýchání – *апчих, ких*

Mumlání, nesmysly – *дрън-дрън-дрън*

Jedení – *хруп хруп, мяс, глът*

Šeptání – *шушу мушу*

Pohvizdování – *подсвир подсвир*

Zvuky vydávané neživým původcem

Rána, úder – *бам, тряс, бух, дууум, туп, чат чат, пуук, дум, пляс, бум, дзит, прас, фрас, чук чук, трак*

Trhání – хряс, дрянг
Facka – шляп
Výstřel – бум, прас
Pád – бух, зът, туп, пльонк
Výbuch – пук, прас
Zvonek – бим бам, зъър, зърр
Houkání sirény – свиррр, виу-виу
Zpěv – тра-ла-ла
Rychlý pohyb – фиууу
Cvaknutí – щрак
Světlo – бляс
Skřípání – скръъъи, кръи
Ťukání – чук чук
Motorové vozidlo – бръъъм
Zvuky vody – пръс, пльок, цамбур, блъбук, блъб, клок, плис
Unikání vzduchu – фъсс
Pípání – пиу пиу
Poplácání po zádech – туп туп
Kovový zvuk – дрън

Citoslovce vzniklá deverbilizací

Rozmáchnutí se – замах
Vcucnutí – всмук
Vysypávání koše – изсин
Psaní – драс драс
Kopnutí – рит
Plivnutí – плюв
Kašlání – кашлюк кашлюк

1.2 Shrnutí

Jedním ze specifík zejména emocionálních citoslovcí je mnohoznačnost, a tak se některá citoslovce vyskytují v mnoha různých situacích s různým významem. V češtině se jedná především o citoslovce *ach*, *eh* a *uf*, v bulharštině *ax*, *ex* a *nfy*, přičemž významově jsou si velmi blízká.

V mluveném projevu je význam citoslovcí závislý na kontextu, intonaci, síle hlasu nebo třeba mimice. V komiksu, kde se na většinu těchto rozlišovacích znaků nemůžeme spolehnout, tak musíme kromě kontextu vytvořit parametry pro rozlišování jiné – interpunkci, použití velkých a malých písmen, velikost textu, ale třeba také jejich barvu a tvar. I tak však může docházet u různých příjemců k různému výkladu daných citoslovcí.

Co se týče domácích a přejatých citoslovcí, dají se vysledovat paralely, i když v bulharštině je jejich přejímání ztíženo faktem, že je potřeba převést je do azbuky.

Se zahraničním komiksem přišla móda citoslovcí vzniklých deverbálních. Jedná se o citoslovce vzniklá ze slovesných základů, která často stojí ve funkci přísudku. Zvuková stránka u nich ustupuje do pozadí. Už není důležité, aby zvuk napodobovaly, důležité je, aby bylo přesně jasné, co vyjadřují. V bulharštině se jim říká глаголни междуметия a z hlediska bulharských gramatik jsou popsána v kapitole 2.2.1. V češtině se tomuto jevu žádná z gramatik podrobněji nevěnuje, i když se o těchto citoslovcích zmiňují, řadí je mezi zvukomalebná a mezi nejčastěji zmiňovaná patří *hop* a *chňap*. Zatímco u některých je jejich spojitost s původním zvukem, který mají vyjadřovat, ještě patrná (*klepání* – *klep klep*) u jiných by se zvuková paralela hledala jen těžko (*ždímání* – *ždím ždím*, *vysypávání koše* – *uscun*). Jen těžko se dá v některých případech určit, kdy vzniklo sloveso z citoslovce a kdy citoslovce ze slovesa. Nabízí se však řešení, že u těch citoslovcí, ve kterých je patrný jejich zvukový základ (*syčet* ze *ssss*, které se snaží napodobit zvuk vydávaný hadem), bylo na počátku citoslovce a u těch, kde není patrná žádná spojitost se zvukem (jen málokdo při zívání pronese zvuk *byť* jen blížící se citoslovcí *zív*) se jedná o zkrácenou osnovu slovesa.

1.3 Konkrétní případ užití citoslovcí v češtině a bulharštině

K porovnání užívání a překladu citoslovcí jsem vybrala deset komiksových příběhů

Kačera Donalda z roku 2008, které jsem měla k dispozici v obou jazycích. Stejně příklady jsem neopakovala.

Situace	České citoslovce	Bulharské citoslovce
Povzdech	<i>ach</i> <i>ach</i>	<i>ex</i> <i>o</i>
Upoutání pozornosti	<i>haló</i> <i>poslyšte</i> <i>hele</i> <i>hej</i>	<i>хеї, хайде</i> <i>хеї</i> <i>хеї</i> <i>хеї</i>
Nespokojené zamumlání	<i>chmpf</i> <i>mrmlý prskfrkskrk brbly</i> <i>chmmpf</i>	<i>хм</i> <i>гъррр хър мърррр</i> <i>хмммфф</i>
Provolávání slávy	<i>huurráá</i>	<i>ураааа</i>
Zvuk motorových vozidel	<i>vrruumm, vrrrrrn</i>	<i>бръбъм, бръбъм</i>
Radostný výkřik	<i>žjova</i>	<i>бреї</i>
Zjištění	<i>á</i> <i>ohó</i>	<i>аха</i> <i>ха</i>
Ozývání se do telefonu	<i>haló</i>	<i>здравейте</i>
Proud vzduchu	<i>vhuušššš</i> <i>fššššš</i>	<i>фиуууууу</i> <i>пръсссс</i>
Náraz	<i>vžžzuuch</i> <i>toing</i> <i>žbuch</i> <i>ždуч</i> <i>šplác</i> <i>šřouch</i> <i>duc</i> <i>křach</i> <i>řuk</i> <i>bims</i> <i>buch</i> <i>bink</i>	<i>плюс</i> <i>прас</i> <i>бам</i> <i>прас</i> <i>тлас</i> <i>дум</i> <i>бам</i> <i>тряс</i> <i>туп</i> <i>бам</i> <i>дум</i> <i>прас</i>
Rychlý pohyb	<i>svuuussst</i>	<i>фиуу</i>
Vystrašený výkřik	<i>jéėj</i>	<i>па</i>
Rozpaky	<i>ehm</i>	<i>ами</i>
Provolávání slávy	<i>výborně, bravo</i>	<i>браво, браво</i>
Pozdrav	<i>zdravím</i> <i>čau</i> <i>zdravičko</i>	<i>привет</i> <i>хеї</i> <i>хеї</i>
Přemýšlení	<i>hmm</i>	<i>хмм</i>
Poděkování	<i>díky</i>	<i>благодаря</i>

Smích	<i>hahaha chacha hohoho</i>	<i>ха-ха ха-ха-ха хо-хо-хо</i>
Jedení	<i>ňam mlask chramst ššmlask</i>	<i>мяс хрус отхан гриз</i>
Výzva ke ztišení se	<i>pššt</i>	<i>ш-шт</i>
Radost, nadšení	<i>júúúú-chúúúú, jóóóóó panejo vida no ne juj jú jémináčky jupíííí</i>	<i>ааааа, ураааа брей еха брей брей брей хълц ураааа</i>
Neidentifikovatelné mumláni	<i>blablabla</i>	<i>дрън-дрън</i>
Povzbuzování	<i>jed', jed', jed'</i>	<i>давай, давай</i>
Nesouhlas	<i>šmankote ts-ts</i>	<i>пфу тц-тц</i>
Zděšení	<i>propánakrále</i>	<i>олеле майчице</i>
Námaha	<i>hek hek uff uff</i>	<i>задъх задъх пфу уууф</i>
Vrčení psa	<i>vrrr</i>	<i>гъррр</i>
Vztek	<i>grrr2</i>	<i>гъррр</i>
Nechápavost	<i>eh</i>	<i>ха</i>
Reakce člověka na úder	<i>hyk bhekk</i>	<i>хлъц хряс</i>
Rána	<i>bims břink křach prááásk hrroommm klak klik pink třísk buch prask žbuch prásk racht</i>	<i>бам дрън пууук бууум гръм трак трак туп тряс туп хряс туп чук трак</i>
Omluva	<i>pardón</i>	<i>съжалявам</i>
Nemilé překvapení	<i>ajta</i>	<i>опаааа</i>

	<i>jémine aj jej polk ajaj jej</i>	<i>пфу ай хълиц хълиц о-хо па</i>
Bolest	<i>uchuch jau jauva uchf jauvajs, jauvajs</i>	<i>ооох ох ооох оох олеле, ай-ай</i>
Zděšení	<i>áááááááá áááááááá</i>	<i>олелееее аааааааа</i>
Skřípání	<i>skříúp</i>	<i>скръъъц</i>
Zlomení páky	<i>lup</i>	<i>счуп</i>
Úleva	<i>uff</i>	<i>пфу</i>
Vrčení	<i>vrrar</i>	<i>зърр</i>
Pád do vody	<i>šplouch šplouch šplác</i>	<i>цамбур прас пльос</i>
Klení	<i>zatra sáfryš</i>	<i>проклятие ами</i>
Tleskání	<i>tlesk tlesk</i>	<i>пляс пляс</i>
Chrápání	<i>chrrrr</i>	<i>хъррррр</i>
Zívání	<i>zíiv</i>	<i>прозяв</i>
Telefon	<i>crrr</i>	<i>зърр</i>
Kopnutí	<i>čuuut</i>	<i>пит</i>
Čichání	<i>čuch</i>	<i>подуш</i>
Vysypávání	<i>badabum badabum</i>	<i>изсип изсип</i>
Křupnutí	<i>křup</i>	<i>пук</i>
Otevření zátky	<i>plop plop</i>	<i>фон пук</i>
Hrom	<i>hrommm</i>	<i>зръъъм</i>
Prasknutí	<i>prask</i>	<i>пук</i>
Dušení se	<i>mmmʃ</i>	<i>аааа-ггхф</i>
Trhání	<i>rrrup</i>	<i>хряс</i>

Na mnoha místech se stalo, že se v češtině nacházelo citoslovce, které však bylo v bulharštině vynechané např. *panejo*, *chrmpf*, *poslyš*, převážně se jednalo o citoslovce kontaktová.

2. Citoslovce ve výkladových slovnících

2.1 *Български тълковен речник*⁵³

Tento výkladový slovník obsahuje přes 60 000 výrazů čerpaných jak z psaného, tak z mluveného jazyka. Nachází se zde kolem dvou set samostatných definicí citoslovcí (včetně jejich různých variant). Dalších více než čtyřicet citoslovcí je zmíněných v rámci jiného hesla.

Největší zastoupení zde má samozřejmě hlavní skupina citoslovcí, kam spadají emocionální citoslovce, възклицания / експресивни, ostatní dvě kategorie, kontaktová, подбудителни / директивни a zvukomalebná збукоподражателни / дескриптивни, jsou zde zastoupeny vyrovnanou měrou.

Z přejatých citoslovcí, jichž je kolem kolem třiceti pěti, se zde vyskytuje nejvíce citoslovcí, které přešly z turečtiny a italštiny.

2.2 *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*⁵⁴

Jedná se o normativní výkladový slovník zpracovaný a průběžně aktualizovaný Ústavem pro jazyk český Akademie věd České republiky. Obsahuje 45 366 heslových slov a 62 872 významů. Kolem sto osmdesáti hesel je označených jako citoslovce včetně významů označených v rámci jiného hesla. Sekundárních a přejatých citoslovcí se zde nachází naprosté minimum.

2.3 *Problémy slovníkového zpracování*

Citoslovce jsou velmi specifickým slovním druhem, proto je značně obtížné poskytnout jejich popis v plné šíři, což se plně projeví ve slovníku jednosvazkovém, kde

53 Андрейчин, Любомир и други: *Български тълковен речник*. Наука и изкуство, София, 2008.

54 Filipec, Josef a kol.: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Academia, Praha, 2013.

musí být počet slov redukován. V zásadě se oba slovníky, co se týče zpracování citoslovcí, potýkají s týmiž problémy.

Slovník spisovné češtiny je založen na materiálech od roku 1945, *Български тълковен речник* na materiálech od roku 1955, což je znát i na výběru citoslovcí - mnohá z nich jsou zastaralá, naopak nově vzniklá a přejatá citoslovce obzvláště z angličtiny se zde skoro vůbec nevyskytují. Ve *Slovníku spisovné češtiny* se podrobněji nepíše, z jakých děl byl materiál excerpován, ale vzhledem k tomu, že v běžné krásné literatuře se citoslovce vyskytují minimálně a jsou premisou především mluvené řeči, dětské literatury a komiksů (ke kterým autoři slovníku jistě nepřihlíželi), nenachází se zde spousta citoslovcí, o kterých by se dalo tvrdit, že patří v současné češtině k aktivní slovní zásobě. Naopak se zde nacházejí citoslovce, která se již nepoužívají nebo používají jen ve velmi omezené míře. Zastaralost citoslovcí v *Български тълковен речник* částečně vysvětluje fakt, že jsou citováni autoři jako Christo Botev nebo Aleko Konstantinov, kteří psali v druhé polovině devatenáctého století.

Charakteristickou vlastností citoslovcí je mnohoznačnost. Na tak omezeném prostoru samozřejmě nelze postihnout všechny významy ani těch citoslovcí, která se do slovníku dostala. Navíc závislost citoslovcí na kontextu vytváření jejich slovníkového hesla ještě ztěžuje, protože by pak většinu místa zabraly jen příklady různých vět.

Citoslovce jsou často charakterizována jen přirovnáním k jiným citoslovcím a co se týče různých variant, bývají uváděny jen v některých případech.

Problém nastává také při zachycení sekundárních citoslovcí, kterých je ve slovníku naprosté minimum. Otázkou zůstává, podle jakého klíče byly zařazené jednotky voleny, neboť se sem nedostala ani některá sekundární citoslovce, která jsou za citoslovce už všeobecně považována.

ZÁVĚR

Bakalářská práce se snaží představit citoslovce ze všech hledisek a shrnout do jednoho textu vše podstatné, co bylo o citoslovcích v obou jazycích doposud napsáno. Jelikož se mnohdy ani jazykovědci nedokáží shodnout na přesné definici některých jevů týkajících se citoslovcí, je podstatná část věnovaná právě jejich popisu v různých mluvnících. Ač to zpočátku vypadalo, že budou rozdíly mezi citoslovci v obou jazycích větší, opak je pravdou. Hlavní rozdíl je však v přístupu jazykovědců k citoslovcím. Přestože jak v českých, tak bulharských gramatikách jsou citoslovce označována za okrajový a málo popisovaný slovní druh, bulharští jazykovědci se jimi přeci jen zabývají více. Tři palčivé otázky týkající se citoslovcí sice práce neřeší, ale předkládá jejich popis a různé názory na danou problematiku.

V části praktické je předložen výběr nejdůležitějších a nejčastějších citoslovcí z excerpovaného materiálu rozdělených do tří základních kategorií spolu se stručným komentářem a porovnáním. Vybírat citoslovce z komiksové literatury se ukázalo jako výborný nápad, jelikož je to v současné době žánr, ve kterém se vyskytují v největší míře. Závěrečná kapitola se pak snaží poukázat na nedostatečnost zachycení tohoto slovního druhu ve výkladových slovnících.

POUŽITÁ LITERATURA

Primární zdroje:

Čtyřlístek. Praha : Panorama, 1982 - 1983 - 10 svázaných sešitů.

Čtyřlístek. Praha : Panorama, 1986 - 1988 - 11 svázaných sešitů.

Kačer Donald. Praha : EGMONT, ročník 2008 a 2009.

Дъга. София : Държавно издателство „Септември“, брой 27-42.

Мики Маус. София : Егмонт България, година 2008 и 2009.

Sekundární zdroje:

Cvrček, Václav a kol.: *Mluvnice současné češtiny*. Karolinum, Praha, 2010.

Čechová, Marie a kol.: *Čeština – řeč a jazyk*. ISV nakladatelství, Praha, 1996.

Čmejková, Světlá a kol.: *Čeština, jak ji znáte i neznáte*. Academia, Praha, 1966.

Filipec, Josef a kol.: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Academia, Praha, 2013.

Groensteen, Thierry: *Stavba komiksu*. Host, Brno, 2005.

Hauser, Přemysl: *Nauka o slovní zásobě*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1986.

Havránek, Bohuslav, Jedlička, Alois: *Česká mluvnice*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1981.

Josef Štěpán: *Interjekce vyjadřující údiv (překvapení, úžas)* in *Naše řeč*, 2012.

Josef Vachek: *Paralingvistické zvuky a psaný jazyk* in *Slovo a slovesnost* 42, 1981.

Karlík, Petr a kol.: *Příruční mluvnice češtiny*. Nakladatelství Lidové noviny, Brno, 2003.

Kleňhová, Eliška. *Interjekce v českém jazykovém systému*. Diplomová práce. Univerzita Karlova, FF, Praha, 2010.

Kleňhová, Eliška: *Pojetí interjekcí v některých českých mluvnicích* in *Naše řeč*, 2011.

Komárek, Miroslav a kol.: *Mluvnice češtiny 2*. Academie, Praha, 1986.

McCloud, Scott: *Jak rozumět komiksu*. BB/art, Praha, 2008.

Petr, Jan a kolektiv. *Mluvnice češtiny 1*. Academia, Praha, 1986.

Šmilauer, Vladimír: *Nauka o českém jazyku*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1972.

Šmilauer, Vladimír: *Novočeské tvoření slov*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1971.

- Vondráček, Miroslav. *Citoslovce a částice – hranice slovního druhu* in *Naše řeč*, 1998.
- Андрейчин, Любомир и други: *Български тълковен речник*. Наука и изкуство, София, 2008.
- Граматика на съвременния български книжовен език, II. Морфология*. Българска академия на науките, София, 1983.
- Георгиев, Владимир и други: *Български етимологичен речник*. Българска академия на науките, София, 1986.
- Георгиев, Станьо: *Българска морфология*. Абагар, Велико Търново, 1991.
- Куцаров, Иван: *Теоретична граматика на българския език - Морфология*. Университетско издателство Пайсий Хилендарски, Пловдив, 2007.
- Ницолова, Руселина. *Българска граматика. Морфология*. Университетско издателство Св. Климент Охридски, София, 2008.
- Русинов, Русин: *Към въпроса за преминаването на пълнозначни думи в категорията на междуметията* in *Български език и литература*, 1966.
- Стоянов, Стоян: *Граматика на българския книжовен език*. Наука и изкуство, София, 1976.
- Стоянов, Стоян: *Граматика на съвременния български книжовен език*. Българска академия на науките, София, 1983.
- Томова, Катерина: *Междуметия от чужд произход в български и чешки език* in *Научни трудове на ПУ „П. Хилендарски“*, Пловдив, 2011.
- Томова, Катерина: *Междуметия образувани от изменяеми части на речта* in *Научни трудове на ПУ „П. Хилендарски“*, Пловдив, 2011.